

**Національна академія наук України
Інститут регіональних досліджень**

ШЕВЧУК

ЛЮБОВ ТЕОДОРІВНА

**МЕДИКО-СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ
ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ: РЕГІОНАЛЬНИЙ
АНАЛІЗ І ПРОГНОЗ**

Львів - 2003

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту
регіональних досліджень НАН України*

Науковий редактор академік НАН України *М.І.Долішній*

Рецензенти:

д-р екон. наук, проф. С.М. Злупко

д-р екон. наук, проф. В.І. Куценко

д-р геогр. наук, проф. О.І. Шаблій

Шевчук Л.Т.

Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу:
регіональний аналіз і прогноз. – Львів, 2003. – 489 с.

У монографії висвітлені сучасні теоретичні та методичні засади дослідження медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу і прикладні завдання їх урахування при аналізі й прогнозі регіонального трудовикористання, запропонована модель регіонального аналізу і прогнозу медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу. Сформульовано та проаналізовано можливі медико-соціальні цілі регіонального трудовикористання в різних економічних моделях і типах стратегій соціально-економічного розвитку регіону.

Для економістів, соціологів, спеціалістів сфери управління і всіх, хто займається теоретичними дослідженнями та і практикою прогнозування регіонального розвитку.

ББК
ISBN

Зміст

ПЕРЕДМОВА.....	5
ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РЕГІОНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ І ПРОГНОЗУ МЕДИКО-СОЦІАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ.....	16
1.1. Сутність медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу в структурі застосованого в дослідженні понятійно- термінологічного апарату.....	16
1.2. Модель регіонального аналізу і прогнозу медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу.....	45
1.3. Медико-соціальні особливості використання трудового потенціалу в світлі законів і теорії економічної науки.....	56
1.4. Використання трудового потенціалу через призму нової парадигми науки.....	71
1.5. Методика дослідження медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу регіону.....	84
1.6. Місце і роль концепції медико-соціальних факторів у регіональному аналізі і прогнозі використання трудового потенціалу.....	94
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ МЕДИКО-СОЦІАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ.....	106
2.1. Медико-соціальні підходи до оцінки середовища як ресурсу життєдіяльності.....	106
2.2. Геополітичні та соціально-економічні вектори і медико-соціальний каркас території.....	139
2.3. Роль культури і релігії у формуванні медико-соціальних підходів до використання трудового потенціалу.....	155
2.4. Медико-соціальні особливості використання трудового потенціалу та інформаційне поле.....	186
2.5. Медико-соціальна ситуація та суспільний розум і суспільний інтелект.....	205

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ: МЕДИКО-СОЦІАЛЬНІ ОЦІНКИ.....	223
3.1. Медико-соціальна оцінка особливостей динаміки населення регіону.....	223
3.2. Регіональний аналіз використання трудового потенціалу.....	262
3.3. Трудове мотиваційне поле.....	292
3.4. Трудовий мотиваційний механізм.....	304
РОЗДІЛ 4. РОЛЬ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У ВИКОРИСТАННІ І ВІДТВОРЕННІ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ.....	325
4.1. Рівень розвитку системи охорони здоров'я і трудовий потенціал регіону.....	325
4.2. Нетрадиційна медицина та її роль у використанні трудового потенціалу регіону.....	348
4.3. Пошук оптимальної організації системи охорони здоров'я у період реформування економіки України.....	365
4.4. Величина трудового потенціалу і рівень її використання в сучасній Україні.....	382
РОЗДІЛ 5. МЕДИКО-СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОГНОЗУВАННЯ І ОПТИМІЗАЦІЇ ТРУДОВИКОРИСТАННЯ В РЕГІОНІ.....	403
5.1. Підходи до формулювання медико-соціальних цілей національного і регіонального трудовикористання.....	403
5.2. Особливості визначення медико-соціальних цілей регіонального трудовикористання в стратегії соціально-економічного розвитку регіону.....	417
5.3. Покращення стану довкілля.....	430
5.4. Прогноз розвитку і рівня використання трудового потенціалу.....	446
ВИСНОВКИ.....	460
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	464

ПЕРЕДМОВА

Початок ХХІ ст. ознаменований новим витком боротьби між різними соціальними верствами населення за світові ресурси, що підняло на якісно новий рівень питання взаємодії людини і природи. В зв'язку з цим надзвичайно актуалізувалися дослідження, що здійснюються в сфері праці – основи життєдіяльності населення.

В Україні сформувалися давні традиції в царині всебічного вивчення людської діяльності Г.Сковорода, Т.Шевченко, І.Франко намагалися усвідомити сенс праці, оцінюючи його як найбільший дар Творця Людині. Але справжньою революцією в науковому світі стало дослідження С.Подолінського “Праця людини та її відношення до розподілу енергії”, опубліковане у 1880 р. Цей вчений, котрий намагався вивчити значення умов, що супроводять походження праці, проаналізувати найголовніші її прояви в житті організмів і вказати на наслідки споживання праці, тобто на наслідки впливу працюючих людей і тварин на довкілля, розробив, по суті, енергетичну теорію праці. Остання містила не тільки неординарні погляди на об'єкт і предмет дослідження, а й думки, постулати та визначення, які сміливо можна вважати першими зернами нової парадигми науки.

На жаль, сучасники не змогли оцінити важливості відкриття С.Подолінського, а історичні події у ХХ ст. призупинили хід досліджень в окресленому цим вченим напрямку. Внаслідок цього нова парадигма науки, в тому числі й нова парадигма регіонально-економічної системи знань, почала викристалізовуватися лише на зламі тисячоліть. Причому практично всі трудові ресурсні (працресурсні) школи України підійшли впритул до розв'язання цього завдання на початок ХХІ ст. в результаті здійснення низки глибоких досліджень після здобуття Україною незалежності.

В цьому плані особливо вирізняється Львівська трудові ресурсна школа. Започаткована М.Долішнім, вона представлена такими відомими вченими, як С.Злупко, О.Шаблій, Ф.Заставний, С.Писаренко. Вивчаючи особливості зайнятості населення впродовж тривалого часу в різних соціально-економічних умовах, вони сформували високий рівень системності знань, напрацювали великий теоретичний багаж регіонально-економічної науки, що істотно вирізняє Львівську трудові ресурсну школу з поміж інших українських шкіл властивою їй сукупністю якісних ознак. Для підтвердження цього достатньо

згадати нову науку екогемологію, творцем якої вважають С.Злупка, основи теорії територіальної організації суспільства, розроблені О.Шаблієм, теорію регіонального трудовикористання в різних суспільних системах, розроблену М.Долішнім.

Львівська трудоресурсна школа має багато послідовників і учні, зокрема талановиті вчені У.Садова і Л.Семів, коло інтересів яких пов'язане з дослідженням людського розвитку, вивченням регіональних ринків праці, аналізом соціальних аспектів життєдіяльності населення тощо.

Велику зацікавленість викликають і наукові розвідки Л.Шевчук, узагальнені й висвітлені в монографії “Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: регіональний аналіз і прогноз”. Всі розділи цієї праці логічно висвітлюють запропоновану автором модель (послідовність процедур, ходів, методів і прийомів) регіонального аналізу і прогнозу використання трудового потенціалу в контексті медико-соціальних аспектів в умовах перехідної економіки.

Авторське бачення і висвітлення проблем регіонального трудовикористання є нетрадиційне, оригінальне і новаторське. Л.Шевчук акцентує на необхідності регулювання трудовикористання на державному, регіональному і локальному рівнях, щоб не тільки зберегти, але й примножити кількість індивідуального та суспільного здоров'я, що дасть змогу збільшити величину трудового потенціалу і підвищити рівень його використання. Автор розглядає в найнесподіваніших ракурсах й аспектах низку процесів та особливостей регіонального трудовикористання, котрі залишалися зазвичай поза інтересами багатьох дослідників. Так, у монографії зроблена спроба отримати нове теоретичне знання про регіональне трудовикористання в контексті нової парадигми науки, що дає можливість розглядати регіон як живий соціально-економічний феномен з елементами поля в його структурі. Дотримуючись постулатів нової парадигми, Л.Шевчук створює теорію трудового мотиваційного поля, розглядаючи його як органічну складову соціально-економічного поля територіальної суспільної системи.

На основі оцінки місця і ролі концепції медико-соціальних факторів у регіональному аналізі та прогнозі використання трудового потенціалу, автор шукає взаємозв'язки між особливостями

трудовикористання в межах територіальної суспільної системи з рівнем її соціально-економічного розвитку.

Становлять інтерес розроблені Л.Шевчук медико-соціальні підходи до оцінки середовища як ресурсу життєдіяльності, авторська концепція медико-соціального каркасу території та оцінка особливостей впливу медико-соціальної ситуації на формування суспільного розуму і суспільного інтелекту. В монографії запропонована низка нових понять і термінів (трудова мотиваційне поле, медико-соціальний каркас території та ін.), нових методичних прийомів (наприклад, розрахунок індексу здоров'я, індексу впливу негативних явищ на суспільне здоров'я), які безумовно, збагатять українську регіоналістику.

Але чи не найцікавіше те, що автор робить спробу визначити величину трудового потенціалу України та рівень його використання, виявити перспективні тенденції змін параметрів цих процесів в умовах формування концептуальних положень регіональних стратегій перспективного трудовикористання та розвитку регіональної політики держави в контексті пріоритетного розв'язання медико-соціальних проблем.

Монографія Л.Шевчук “Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: регіональний аналіз і прогноз” тісно пов'язана з науково-дослідними роботами, що виконувалися в Інституті регіональних досліджень НАН України вродовж останніх десяти років - “Теоретичні засади регіональної політики”, “Механізми реалізації регіональної політики в умовах формування національної економіки”. Крім цього, вона пов'язана і з дослідженнями госпдоговірного характеру, зокрема “Стратегічні засади соціально-економічного розвитку Тернопільської області до 2005 року” (2001), “Обґрунтування концепції генерального плану м.Львова” (2001), “Сучасний стан та перспективи використання виробничих територій міста Рівне” (2002) та ін. Низка наукових результатів, висвітлених у монографії, становить основу розроблення стратегічних напрямів регіональної політики, перспективного розвитку регіонів України.

Коротка характеристика отриманих результатів не охоплює всіх творчих здобутків Л.Шевчук. Для того, щоб ознайомитися з ними детальніше, достатньо перегорнути сторінку і почати екскурс по нових творчих стежках, запропонованих автором.

Монографія містить положення, які можуть викликають сумніви або суперечливу уяву про особливості функціонування об'єкта дослідження в конкретних геопросторовочасових координатах чи про оцінку цих особливостей. Однак, саме такі положення слугуватимуть джерелом нових цікавих і гострих дискусій.

Безумовно, монографія Л.Шевчук зацікавить фахівців з різних галузей знань, оскільки і здійснене дослідження, і отримані результати мають міждисциплінарний характер. Вона буде корисною для економістів, соціологів, географів, медиків, проектантів, працівників сфери управління, а також викладачів.

**Мар'ян Долішній,
академік НАН України**

ВСТУП

Найголовнішою ознакою розвитку українського суспільства на початку ХХІст. є інтенсифікація трансформаційних процесів, яка відбулася на тлі змін соціально-економічних систем у країнах колишнього соціалістичного табору. Ці трансформаційні суспільні процеси зумовили посилення уваги економістів, політиків, соціологів, журналістів, містобудівельників, спеціалістів різних ієрархічних рівнів управління, широкої громадськості до всіх специфічних ознак життєдіяльності населення, що характерні саме для нестабільних економічних систем, зокрема до особливостей використання трудового потенціалу.

Наслідком будь-яких змін у суспільному розвитку передусім є трансформація зайнятості населення. Безумовно, зміни в зайнятості, у свою чергу, приводять до суспільних трансформацій. Такі трансформаційні зміни суттєво позначаються на суспільному здоров'ї, що, з одного боку, впливає на формування генофонду нації, поступ етносу загалом, а з іншого боку, зумовлює низку особливостей використання трудового потенціалу, зокрема формує нові медико-соціальні аспекти трудовикористання. На сучасному етапі практично, відсутні ґрунтовні дослідження особливостей використання трудового потенціалу через призму медико-соціальних проблем населення в перехідних економіках. Не вивчені медико-соціальні особливості використання трудового потенціалу як найважливішого елемента територіальної суспільної системи “регіон” чи “соціально-економічний район”.

Ось чому необхідність вивчення використання трудового потенціалу в умовах формування різних медико-соціальних аспектів постає гостро і нагально. Особливу увагу заслуговує вивчення використання трудового потенціалу через призму медико-соціальних проблем у різних регіонах України, причому

насамперед у тих, де в умовах трансформації постсоціалістичної економіки сформувалися зони екологічної напруги й екологічної кризи. Слабо вивчені і особливості механізмів територіального управління використання трудового потенціалу з різним станом суспільного здоров'я. Саме цим, а також низкою інших проблем соціально-економічного розвитку національного господарського комплексу України, пов'язаних з медико-соціальними аспектами використання трудового потенціалу, і зумовлена необхідність їх вивчення.

Безперечно, *головною метою дослідження медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу має бути пошук оптимальних шляхів трудовикористання в нових економічних умовах сьогодення задля досягнення в перспективі гармонізації у функціонуванні суспільства і природи як єдиного й цілісного живого організму*. Цією метою і обумовлено формулювання теми дослідження, її надзвичайна актуальність і своєчасність. Зазначимо, що проблеми використання трудового потенціалу постійно цікавлять провідних вчених України й інших країн світу. В Україні питанням трудовикористання присвячені праці Є.Балацького, С.Бандура, Д.Богині, І.Бондар, О.Бугуцького, В.Васильченка, С.Вовканича, М.Долішнього, С.Дорогунцова, Ф.Заставного, С.Злупка, Є.Качана, В.Козака, Є.Лібанової, В.Мікловди, В.Онищенко, В.Онікієнка, С.Пирожкова, С.Писаренко, М.Пітюлича, У.Садової, Л.Семів, М.Чумаченка, А.Чухна, М.Шаленко та ін. З-поміж найрізноманітніших українських досліджень, присвячених використанню трудового потенціалу, особливо вирізняється Львівська трудоресурсна школа (основоположник – академік НАН України М.Долішній), представники якої зацентрували наукові розвідки у сфері праці на регіональних проблемах трудовикористання. Ця праця виконана при врахуванні традицій згаданої школи і органічно продовжує дослідження, започатковані в її надрах.

В процесі виконання дослідження були розв'язані такі

завдання:

- здійснено теоретико-методологічного аналізу та визначено концептуальні підходи щодо регіонального та загальнодержавного трудовикористання;

- визначено суть трудового потенціалу та ролі здоров'я в його структурі;

- визначено зміст використання трудового потенціалу як відносно самостійної суспільно-територіальної (регіональної) системи, а також як елементу екогеномологічної суперсистеми в кордонах України;

- вивчено зарубіжний досвід формування трудовикористання через призму медико-соціальних аспектів відтворення трудового потенціалу;

- проаналізовано еволюцію процесу використання трудового потенціалу в умовах трансформації медико-соціальних аспектів та структури цього процесу;

- досліджено особливості використання трудового потенціалу, в тому числі медико-соціальних особливостей у світлі нової парадигми науки, зокрема парадигми регіонально-економічної науки;

- сформовано концептуальні положення розроблення стратегій перспективного використання трудового потенціалу, регіональну політику держави в умовах пріоритетного розв'язання медико-соціальних проблем трудовикористання.

Предметом дослідження є регіональний медико-соціальний аналіз і прогноз використання трудового потенціалу.

Об'єкт дослідження – трудовий потенціал України як відносно самостійна суспільно-територіальна система, елемент територіальної екогеномологічної суперсистеми, що формується в кордонах держави Україна в розрізі регіонів.

Методологічною основою праці слугували класичні положення регіональної економічної науки, економічної теорії, економіки праці, дослідження сучасних вітчизняних і

зарубіжних вчених різних галузей, в яких висвітлені фундаментальні положення теорії відтворення трудового потенціалу, формування зайнятості, становлення і розвиток регіональної демографічної політики, регіональної політики трудозбереження та оптимізації використання трудового потенціалу в умовах перехідних економік. Медико-соціальні особливості використання трудового потенціалу висвітлені також і крізь призму нової парадигми науки, суть якої сформульована автором у цьому дослідженні.

Праця ґрунтується на системному підході, що розглядається як одне з найважливіших методологічних і методичних положень. На його тлі використана низка інших методологічних і методичних підходів і прийомів, зокрема методи візуального, просторового, економічного, статистичного і соціологічного аналізу, картографічного моделювання, експертних соціальних, економічних і соціологічних оцінок, конкретні економічні методи, математичні методи та ін. Дослідження здійснене при застосуванні комп'ютерної техніки і сучасних комп'ютерних технологій. Крім того, в процесі виконання застосована значна кількість конкретно-наукових (спеціальних) методів, що дає змогу якнайповніше і якнайкраще висвітлити специфіку досліджуваної проблеми.

Інформаційною основою дослідження стали законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України, нормативні документи міністерств і відомств України, дані Міністерства статистики України, обласних управлінь статистики областей України, матеріали галузевих управлінь, дані обстеження окремих підприємств, а також міжнародні законодавчі та нормативні акти й угоди.

При відображенні результатів дослідження враховано й те, що висвітлення доробку наукової роботи вимагає стрункої, добре продуманої моделі виконання і відповідної моделі чи схеми подання матеріалу, яка б сприяла чіткості сприйняття. Автором запропонована і

обґрунтована модель регіонального аналізу і прогнозу медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу у вигляді логічної конструкції, яка містить основу побудови змісту монографії: розділи відповідають головним блокам чи їх частинам, підрозділи – елементам, що формують блок або частину блоку, більшість з яких запропоновано вперше. Ця модель є міждисциплінарною, неординарною, нетрадиційною і новаторською, що стало запорукою отримання нового пласту знань у площині наук “Розміщення продуктивних сил”, “Регіональна економіка”, котрий, безумовно, знайде практичне застосування в процесі перспективної розбудови економіки України та її регіонів.

У першому розділі “Теоретико-методологічні основи регіонального аналізу і прогнозу медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу” обґрунтовується новий напрям наукового дослідження використання трудового потенціалу як об’єкта регіональної економіки. Такий напрям передбачає вивчення особливостей регіонального трудовикористання через призму нової парадигми економічної науки та застосування в процесі дослідження міждисциплінарного підходу. Він ґрунтується на новому методологічному підході - це запропонована і застосована автором модель регіонального аналізу і прогнозу медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу, що містить оцінку компонентів трудового потенціалу і процесу праці з метою висвітлення результатів праці внаслідок господарювання в регіоні, а також середовища, в якому все відбувається.

У другому розділі “Формування медико-соціальної ситуації в Україні: національні та регіональні особливості” висвітлено суть медико-соціальної оцінки середовища як ресурсу життєдіяльності, що, на думку автора, полягає у виявленні відхилень фактичних параметрів середовища та наявних запасів ресурсів у ньому від нормативних, тобто від таких, які забезпечують належну тривалість життя, збереження

і примноження кількості індивідуального та суспільного здоров'я, відновлення і збільшення запасів праці. Ці відхилення автор оцінює як наслідки дії різних факторів, у тому числі і соціальних. Медико-соціальну оцінку середовища як ресурсу життєдіяльності населення автор вважає міждисциплінарною проблемою. Якість такої оцінки залежить від вивчення середовища як ресурсу життєдіяльності в царині наук “Медична географія”, “Соціальна гігієна”, “Загальна і комунальна гігієна”, “Геронтологія”, “Педіатрія”, “Медична генетика”, “Економіка праці” та ін. Такі дослідження використовуються для здійснення підсумкових оцінок середовища як ресурсу життєдіяльності в межах економіки загалом і регіональної економіки зокрема.

В третьому розділі “Аналіз використання трудового потенціалу регіону: медико-соціальні оцінки” висвітлені особливості динаміки населення регіону, його віково-статевої, сімейної та соціальної структури, здійснений регіональний аналіз використання трудового потенціалу, окреслений зміст поняття “трудове мотиваційне поле”, розкрита його природа, охарактеризовані особливості трудового мотиваційного механізму. На основі концептуального варіанту використання загальної теорії поля у регіональній економіці автором розроблена теорія трудового мотиваційного поля і пропозиції стосовно застосування його логічного змісту до вивчення соціально-економічних процесів у регіоні.

Четвертий розділ “Роль системи охорони здоров'я у використанні та відтворенні трудового потенціалу регіону” присвячений висвітленню взаємозв'язку між рівнем розвитку системи охорони здоров'я і використанням цього потенціалу, ролі нетрадиційної медицини у використанні трудового потенціалу регіону та оцінці пошуків оптимальної організації системи охорони здоров'я у період реформування економіки України.

У п'ятому розділі “Медико-соціальні аспекти прогнозування й оптимізації трудовикористання в регіоні”

акцентовано на підходах до формулювання медико-соціальних цілей національного і регіонального трудовикористання, особливостях визначення медико-соціальних цілей регіонального трудовикористання в стратегії соціально-економічного розвитку регіону, формування доцільної медико-соціальної ситуації, медико-соціальних особливостях удосконалення трудового мотиваційного механізму, забезпеченні умов інтенсифікації людського розвитку, поліпшення стану довкілля.

В межах монографії безумовно неможливо охопити всі аспекти трудовикористання та висвітлити всі медико-соціальні аспекти його здійснення. Ось чому автор сподівається, що започаткований ним напрям наукових досліджень отримає продовження в працях інших вчених.

Автор висловлює велику вдячність академіку НАН України Мар'яну Долішньому за творче спілкування та наукові консультації.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РЕГІОНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ І ПРОГНОЗУ МЕДИКО- СОЦІАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

1.1. Сутність медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу в структурі застосованого в дослідженні понятійно-термінологічного апарату

В дослідженні використано багатий і різноманітний понятійно-термінологічний апарат. *Під понятійно-термінологічним апаратом розуміють наукову мову тієї чи іншої галузі знань або, як у нашому випадку, конкретного наукового дослідження.* Замість терміна “понятійно-термінологічний апарат” як рівноцінний вживають “термінологічна система” чи “термінологія”, розуміючи під ними сукупність термінів певної галузі науки (виробництва, техніки, мистецтва тощо), пов’язаної з відповідною системою понять.

Термін (лат. terminus – кордон, межа, кінець) – це слово чи словосполучення, яке точно позначає спеціальне поняття і його співвідношення з іншими поняттями певної галузі науки, техніки, суспільного життя. В межах системи понять певної науки терміни повинні бути однозначними, стилістично нейтральними.

Вони створюються внаслідок термінологізації слів загальнонародної мови, запозичення чи калькування

іншомовних. Терміни підлягають словотворчим, граматичним і фонетичним правилам мови.

Поняття – одна з форм мислення, в якій відображено загальні істотні властивості предметів і явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної сукупності ознак. Утворення поняття становить складний процес, де застосовують порівняння, аналіз й синтез, збагачування, ідеалізацію, узагальнення та умовисновки. В мові поняття виражається словом, зазвичай іменником у називному відмінку або словосполученням. Ознаки, що входять у поняття, становлять його зміст. Предмети, яким притаманні ознаки, відображені в змісті поняття, утворюють його обсяг. Поняття, відображаючи сутність, поглиблюють знання людини про довкілля.

Отже, *під понятійно-термінологічним апаратом даного дослідження слід розуміти сукупність термінів, які є відображенням системи понять галузей знань, що розглядатимуться в його межах.* Він складається з кількох понятійно-термінологічних систем. Серед них найважливіші є такі понятійно-термінологічні системи: “Регіональна економіка”, “Економіка”, “Географія”, “Медицина”, “Охорона здоров'я”, “Соціологія” та ін.

Отже, *найважливіша ознака понятійно-термінологічного апарату монографії - його міждисциплінарність при збереженні пріоритетності регіонально-економічної термінології,* що пояснюється насамперед прагненнями автора комплексно вивчити досліджувані явища в межах регіональної науки.

Зазвичай, квінтесенція змісту будь-якої роботи концентрується в поняттях і термінах назви теми дослідження. Адже роз'яснення змісту назви теми дослідження не тільки проливає світло на його мету, а й дає змогу передбачити очікувані результати. Тема цього дослідження - *“Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: регіональний аналіз і прогноз”.* Отже, насамперед буде

розкрито зміст понять, використаних у назві теми, а також головних понять, дотичних до них.

Найголовніше у назві поняття **використання трудового потенціалу**. Поняттям “трудоий потенціал” широко оперують у сучасній соціально-економічній науковій літературі. Ця категорія почала утверджуватися в останніх 20 років. Перед її появою і водночас з її використанням економісти оперували і оперують такими поняттями, як “робоча сила”, “трудоі ресурси”, “людські ресурси”, “людський капітал”, “людський фактор” тощо. Ці поняття, в тому числі й “трудоий потенціал”, мають багато спільного: всі вони характеризують здатність людини до праці. Очевидно, саме тому згадані поняття часто вживаються у ролі синонімів, хоча між ними існує суттєва різниця.

Робоча сила – це, з одного боку, термін марксистської політичної економії, який означає трудоі можливості людини, її здатність до праці. В сучасній економічній науці замість “робоча сила” частіше застосовують терміни “економічно активне населення”, “працездатне населення”. З іншого боку, під “робочою силою” розуміють загальну кількість осіб у працездатному віці від 16 років і до прийнятого в країні віку виходу на пенсію, працюючих, чи безробітних (без неіездатних). При цьому розрізняють загальну робочу силу, до складу якої належать особи, котрі перебувають на військовій службі, та громадянську, зі складу якої виводяться особи, які перебувають на дійсній військовій службі.

Трудоі ресурси – це населення країни, регіону, населеного пункту, що має здатність до суспільно корисної праці в господарстві; це потенціал живої праці, яку має в своєму розпорядженні суспільство на певний момент часу. Чисельність трудоих ресурсів характеризує потенційну чисельність працівників, котрими володіє суспільство, і визначає максимально можливий попит на робочі місця. В Україні до трудоих ресурсів відносять населення в працездатному віці, тобто жінок

16–54 років і чоловіків 16-59 років (за винятком непрацюючих інвалідів 1 і 2 груп та осіб, які отримують пенсію на пільгових умовах), а також населення, старше і молодше від працездатного віку, зайняте в суспільному виробництві. Джерела формування і розподілу трудових ресурсів за основними сферами зайнятості розкривають за допомогою балансу трудових ресурсів, що може використовуватися для аналізу і прогнозу співвідношення попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці.

Людські ресурси – поняття дещо ширше порівняно з “трудовими ресурсами”, бо дає уяву не тільки про потенційну чисельність працівників, якими володіє суспільство в даний час та перспективну потенційну чисельність працівників, а й про економічну цінність окремих органів і підсистем населення як біологічної системи в цілому, а також аналогічну цінність краси, вартість іміджу, імені тощо, що виходить за межі традиційного ставлення до людини, як до носія запасів праці.

Людський капітал - найцінніший ресурс, котрий використовується у будь-якому виді економічної діяльності. Він єдиний з-поміж усіх інших видів ресурсів має здатність оновлюватися, удосконалюватися, еволюціонувати. У складі цього ресурсу розглядають “сукупність знань, здібностей і кваліфікацій, що забезпечує провідну функцію засобів виробництва і предметів тривалого користування” [120, с.27].

Людський фактор – це, на думку Т. Заславської, сукупний суб’єкт суспільного життя, що має складну структуру і виступає активною рушійною силою продуктивних сил та виробничих відносин. Натомість Р. Колосова розглядає це поняття як складний комплекс процесів і явищ суспільного буття, образ життя, що відображає характер і ступінь задоволення різних соціальних потреб, їх динаміку в сфері праці, побуту, міжособистісного спілкування, сімейних відносин тощо [108, с.8].

Трудовий потенціал – поняття, значно глибше і ширше за всі згадані раніше, з погляду здатності до

економічної діяльності. Якщо поняття “робоча сила”, “трудові ресурси”, “людські ресурси” розкривають кількісні характеристики запасів праці, то поняття “трудовий потенціал” пояснює “не тільки кількісні, а й якісні аспекти носіїв робочої сили, а також її функціонування у територіальних і галузевих розрізах” [33, с.309]. Крім того, на нашу думку, поняття “робоча сила”, “трудові ресурси”, “людські ресурси”, “людський фактор” виражають відношення до запасів праці з позиції економічної діяльності на конкретній території у певний час, а “трудовий потенціал” – це характеристика запасів праці ще і з погляду особи, суспільства. Значно ширше і глибше є поняття “трудовий потенціал” порівняно з поняттям “людський капітал”. Якщо до складу людського капіталу відносять тільки ту сукупність знань, здібностей і кваліфікацій, що забезпечує провідну функцію засобів виробництва і предметів тривалого користування, то до структури трудового потенціалу вводять і невикористовувану в даний час з тих чи інших причин сукупність знань, здібностей і кваліфікацій.

Єдине загально визнане тлумачення змісту категорії *трудовий потенціал* відсутнє. Так, Г.Сергеева і Л.Чинова стверджували, що *трудовий потенціал* – це ті ресурси праці, якими володіє суспільство. В.Костаков і А.Попов вважали, що це трудові ресурси території (країни, регіону), які розглядаються в єдності їх кількісного та якісного аспектів, В.Оникієнко під трудовим потенціалом розумів сукупність працездатного населення, яке має відповідну професійно-кваліфікаційну підготовку, застосовує працю у народному господарстві з урахуванням її технологічної та технічної оснащеності [222, с.11-12]. Отже, простежуються деякі відмінності у тлумаченні цього поняття. Незважаючи на це, всі названі вчені є представниками так званого *ресурсного підходу до розуміння суті трудового потенціалу*.

Цей підхід не єдиний. В.Врублевський, наприклад,

відстоював *політекономічні погляди на трудовий потенціал*, розуміючи під ним сукупного працівника в його поєднанні з продуктивними силами. Ці погляди поділяв і С.Бектуров, наголошуючи, що трудовий потенціал – це складна категорія, яка характеризує міру і якість сукупної здатності до праці, якими визначаються потенційні можливості працездатного населення за участю в суспільно корисній діяльності при даному розвитку продуктивних сил і ступені зрілості суспільних, насамперед економічних відносин; це надзвичайно важливий інтегральний показник рівня розвитку і можливостей створювальної діяльності головної продуктивної сили суспільства [221, с. 22 - 23]. Представник політекономічного напрямку Р.Колосова, розглядала трудовий потенціал як одну з форм вияву людського фактору і складову економічного потенціалу, зокрема як частину виробничого потенціалу [108, с. 9]. Трудовий потенціал, на її думку – це насамперед кількісно та якісно визначені ресурси живої праці, якими володіє суспільство. Водночас Р.Колосова наголошувала, що трудовий потенціал є конкретною формою руху робочої сили, трудових ресурсів відносно виробничого потенціалу, тому це - єдність вікової, часової, кваліфікаційної і вартісної форм його вияву [108, с.9].

І.Лукінов, представник *демографічного підходу*, суть трудового потенціалу вбачав у зв'язку між відтворенням і використанням трудового потенціалу, основна ланка якого - роль і місце окремих поколінь у функціонуванні трудового потенціалу [108, с.12].

З поглибленням вивчення трудового потенціалу отримали розвиток й інші підходи - соціально-економіко-технологічний (В. Онищенко), соціально-економічний (М. Долішній, С. Злупко, В.Худо), регіонально-економічний (М. Долішній), демографічно-економічний (А. Панкратова) тощо (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Підходи провідних вчених до розкриття дефініції “трудоий потенціал”

Підхід до дефініції трудового потенціалу	Автори	Дефініція трудового потенціалу	Джерело, рік публікації
Демографічний	І.Лукинов	Зв'язок між відтворенням і використанням запасів праці з акцентування на ролі і місце окремих поколінь у функціонуванні трудового потенціалу	Лукинов І.І. Некоторые проблемы воспроизводства и использования трудового потенциала // Социал. труд. – 1981. - № 8. – С.101-110.
	В.Костаков, А.Попов	Відповідні трудові ресурси, що розглядаються в поєднанні їх якісного і кількісного аспектів	Костаков В., Попов А. Интенсификация использования трудового потенциала // Социал. труд. – 1982. - № 7. – С.61.
Соціально-демографічно-політекономічний	С.Пирожков	Розвинута у даному суспільстві сукупність демографічних, соціальних і духовних характеристик та якостей працездатного населення, щої реалізовані або можуть бути реалізовані у межах і через існуючий у суспільстві процес праці та громадської діяльності. Умовами реалізації виступають продуктивні сили і науково-технічний прогрес.	Пирожков С.І. О концепции трудового потенциала населения // Современная концепция трудового потенциала: Сб. научн. трудов. – К., 1990. – С.4-21. Пирожков С.І. Відтворення трудового потенціалу // Економіка Рад. України. – 1991. - № 7. – С.9.
Соціально-демографічно-економічний	М.Пітюлич М.Бібен, В.Мікловда	Сукупність різних характеристик працездатного населення, які визначають його кількісно-якісну оцінку, що реалізується в процесі трудової діяльності	Пітюлич М.І., Бібен М.І., Мікловда В.В. Трудовий потенціал регіону: стратегія розвитку і функціонування. – Ужгород, 1996. – С.9.

Демографічно-економічний	А. Панкратова	Трудовий потенціал – похідна від трьох величин: кількості населення у працездатному віці на даний момент; кількість регламентованого часу для цілей виробництва впродовж доби, тижня, місяця, року, людського життя; суспільно-необхідне спрямування, інтенсивність трудової діяльності впродовж регламентованого робочого часу	Трудовой потенциал в системе управления государством – М., 1993. – С.29-30.
Трудоресурсний	Г.Сергеева, Л.Чижова	Ресурси праці, якими володіє суспільство: чисельність населення та його якісні характеристики (стать, вік, освіта, професійна підготовка, кваліфікація тощо) окреслюють реальне значення трудового потенціалу	Сергеева Г.П., Чижова Л.С. Трудовой потенциал страны. – М., 1982. – С.3.
Трудоресурсний	В.Оникієнко	Сукупність працездатного населення, яке має відповідну професійно-кваліфікаційну підготовку, застосовує працю у народному господарстві з урахуванням його технологічної та технічної оснащеності	Трудовой потенциал Украинской ССР. – К., 1982. – С.4.
Ресурсно-економічний	І.Бондар	Трудовий потенціал – загальне поняття, суттєвий зміст якого є сукупністю різних ознак, що характеризують рівень суспільного розвитку...	Бондарь И.К. Производительность труда: вопросы теории и практики. – К., - 1991. – 152 с.
Політекономічний	В.Врублевський	Сукупний працівник в поєднанні з продуктивними силами	Врублевский В.К. Развитой социализм: труд и НТР. Очерки теории труда. – М., 1984. – С.116.

Політеко- номічний	Р. Колосова	Трудовий потенціал – одна з форм вияву людського фактору розвитку суспільного виробництва, одна з складових економічного потенціалу суспільства	Колосова Р.П. Трудовой потенциал промышленности. – М., 1987. – С.162.
Регіональ-но- економічний	М. Долішній	Прогнозована інтегральність групи, колективу, підприємства, працездатного населення (трудові ресурси) країни, регіону до продуктивної праці, результатом якої є новостворені духовні та матеріальні цінності	Долішній М.І. Соціально-психологічні компоненти трудового потенціалу // Демографічні аспекти відтворення трудового потенціалу. – К., 1993. – С.87.
Соціально- економічний	М. Долішній, С. Злупко, В. Худо	Зміст трудового потенціалу, всі його енергетичні можливості зосереджені у соціальній парадигмі. Йдеться насамперед про економічне функціонування трудового потенціалу, враховуючи всю сукупність соціальних чинників	Соціально-трудова потенціал: теорія і практика. Ч. I. – К., 1994. – С.13-14.
	М. Долішній, С. Злупко	Якості осіб, які персоналізують трудовий потенціал і вся сукупність відносин, що забезпечують цю якість	Трудовой потенциал і зайнятість: теоретичні основи та регіональні особливості. – Ужгород., 1997. – 422 с.
Соціально- економіко- технологічний	В. Онищенко	Сукупність працездатного населення, яке має відповідну професійно-кваліфікаційну підготовку і застосовує працю у народному господарстві з урахуванням її технологічної оснащеності	Трудовой потенциал регионов Украинской ССР. – К., 1982.-184 с.
Ресурсно- виробничий	М. Скар- жинський	Одна з форм особистого фактора. Виробнича здатність особистого фактора, яка виражена через можливий кінцевий підсумок	Трудовой потенциал социалистического общества. – Ярославль, 1986. – С.8-11.

Отже, підходи до визначення змісту поняття **“трудовий потенціал”** надзвичайно різноманітні і різнонаправлені. Дефініції різних авторів важко звести до єдиного тлумачення навіть у межах подібних підходів. І все-таки спроби узагальнень були зроблені і у такому вигляді потрапили до довідкової літератури різного спрямування.

Зокрема, у **“Сучасному економічному словнику”** трудовий потенціал країни, регіону, підприємства тлумачиться як ***наявні в даний час і передбачувані в майбутньому трудові можливості, що характеризуються кількістю працездатного населення, його професійно-освітнім рівнем, іншими якісними характеристиками*** [188, с. 345].

“Статистичний словник” висвітлює трудовий потенціал як ***можливу кількість і якість праці, якою володіє суспільство (трудовий колектив) при даному розвитку науки і техніки***. Водночас акцентується на тому, що трудовий потенціал - це частина і може бути вимірний максимально можливим фондом часу наявних трудових ресурсів при оптимальних за наявних умов інтенсивності, якості та продуктивності праці [231, с.539 - 540].

В енциклопедичному демографічному словнику **“Народонаселення”** зміст поняття трудовий потенціал покоління пояснюється так: ***це зведена економіко-демографічна характеристика трудової активності населення, яка виражається середнім числом людино-років трудового життя, яке покоління проживе у складі економічно активного населення при заданому рівні смертності та рівні трудової активності***. Розрізняють максимальну, гіпотетичну, потенційну і реальну тривалість очікуваного трудового життя. Під максимальною тривалістю очікуваного трудового життя розуміють різницю в кількості років між верхньою і нижньою границями робочого періоду, під гіпотетичною – ту саму різницю з урахуванням вікових рівнів трудової активності, під потенційною – кількість років

між верхньою і нижньою границями робочого періоду з поправкою на рівень вікової смертності населення, під реальною – кількість років між верхньою і нижньою границями робочого періоду з урахуванням як вікових рівнів трудової активності, так і вікових рівнів смертності населення. Різниця між максимальною і реальною тривалістю очікуваного трудового життя дає загальну величину втрат трудового потенціалу, частина яких зумовлена віковими рівнями смертності населення (абсолютні втрати трудового потенціалу), частина – віковими рівнями трудової активності (резерв трудового потенціалу). В залежності від структури втрат трудового потенціалу виділяють кілька етапів його відтворення. На першому переважають втрати за рахунок передчасних смертей працездатного контингенту, а на заключному етапі – резерв трудового потенціалу (продовження термінів навчання, припинення продуктивної трудової діяльності у зв'язку з раннім виходом на пенсію) [153, с.532 - 533].

В “Основних напрямках розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року”, схвалених Указом Президента України від 3 серпня 1999 р. № 958/99, подано визначення змісту поняття “трудоий потенціал”, що використовується як загальноприйняте на всіх офіційних ієрархічних рівнях управління: “Трудоий потенціал - це сукупна чисельність громадян працездатного віку, які за певних ознак (стан здоров'я, психофізіологічні особливості, освітній, фаховий та інтелектуальний рівні, соціально-етнічний менталітет) здатні та мають намір провадити трудову діяльність” [додаток 2]. Як бачимо, цим визначенням трудоий потенціал ототожнюється з робочою силою та трудовими ресурсами.

На нашу думку, *трудоий потенціал – це гранична кількість і якість запасів праці в конкретних умовах геопросторово-часових координат, якими володіє людина, група людей, суспільство.* Такий підхід до визначення

змісту поняття “трудоий потенціал” можна охарактеризувати як *ресурсно-маржинальний*.

Не можна не погодитися з М.Пітюlichem, М.Бібеном та В.Мікловдою, котрі стверджують, що трудоий потенціал може бути проаналізований з позиції системності [171, с.9]. Безумовно, трудоий потенціал можна розглядати як складну, динамічну, відкриту, ієрархічну систему, всі елементи якої можуть бути виявлені за допомогою логічного й інших методів. Такого погляду й інші дослідники. Це простежується, наприклад, у дефініції трудового потенціалу М.Долішнього. Він зазначає: трудоий потенціал – це “прогнозована інтегральна здатність групи, колективу, підприємства, працездатного населення (трудоі ресурси) країни, регіону до продуктивної трудої професійної діяльності, результатом якої є новостворені духовні та матеріальні цінності. Основні структурні складові трудового потенціалу (його компоненти): інтелектуальний, професійний, морально-психологічний потенціали” [53, с.87]. Отже, йдеться про систему, що складається з окремих елементів – структурних складових трудового потенціалу. Погляд на трудоий потенціал як на систему властивий і С.Пирожкову, котрий стверджує, що під трудовим потенціалом слід розуміти сукупність трьох його підсистем: демографічної, соціально-економічної, соціально-психологічної, що відтворюють кількісні та якісні параметри його динамічного розвитку [170, с.3].

М.Пітюлич, М.Бібен та В.Мікловда розрізняють дещо інші компоненти трудового потенціалу: природно-біологічну, освітньо-професіональну та соціально-мотиваційну [171, с.13].

Більшість вчених виділяють близько чотирьох компонентів трудового потенціалу, різних за змістом і назвою. Якщо ці копоненти об’єднати, то їх загальна кількість досягне восьми. Ми виділяємо дев’ять компонентів.

Погляди різних авторів на компонентну структуру трудового потенціалу відображені в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Компонентна структура трудового потенціалу

Компоненти трудового потенціалу	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Біологічна	+	+		+			+	+	+
Демографічна					+	+			+
Інтелектуальна		+	+						+
Сакральна			+						+
Історична									+
Культурна			+						+
Освітня	+			+	+		+		+
Соціальна	+	+		+	+	+	+	+	+
Економічна					+	+		+	+
Мотиваційна	+	+		+			+		+
Здоров'я			+						+

Умовні позначення:

- 1 – Бібен М. (1997 р.)
- 2 – Долішній М. (1993 р.)
- 3 – Злупко С. (1997 р.)
- 4 – Мікловда В. (1997 р.)
- 5 – Онікієнко В. (1982 р.)
- 6 – Пирожков С. (1993 р.)
- 7 – Пітюлич М. (1997 р.)
- 8 – Худо В. (1994 р.)
- 9 – Шевчук Л. (2000 р.)

На наш погляд, основними компонентами трудового потенціалу є біологічна, демографічна, економічна, інтелектуальна, сакральна, історична, культурна, освітня, соціальна, мотиваційна (рис.1.1).

Рис. 1.1. Компонентна структура трудового потенціалу

З усіх компонент біологічна, демографічна та інтелектуальна складові є основними для всіх інших. Їх кількісні та якісні характеристики детермінуються кількісними та якісними показниками здоров'я. Стан здоров'я, на нашу думку, становить ядро усіх компонент трудового потенціалу. Безпосередньо залежить від кількості та якості фізичного і психічного суспільного здоров'я суспільна здатність до праці.

Отже, гранична кількість і якість запасів праці в конкретних умовах геопросторово-часових координат, якими володіє людина, група людей, суспільство, тобто трудовий потенціал детермінується насамперед кількістю та якістю здоров'я в тих самих конкретних умовах.

У зв'язку з цим і в наш час актуальною проблемою залишається розроблення об'єктивних кількісних та якісних критеріїв оцінки індивідуального та суспільного здоров'я. При цьому, і саме поняття індивідуального і суспільного здоров'я, визначене різними авторами, і запропоновані ними кількісні та якісні характеристики індивідуального та суспільного здоров'я, все ще дискутуються в спеціальній літературі.

Що ж таке здоров'я ?

Здоров'я – це оптимальність біосоціальних якостей людини, тобто своєрідна рівновага між фізичним, генетичним і психоматичним буттям людини в межах багатовимірних соціальних і природних взаємодій. Тобто, здоров'я – це стан людини, критерієм якого є рівень фізичного, душевного та соціального благополуччя в умовах того чи іншого ступеня комфортності довкілля. Отже, людина має певну ***кількість здоров'я***, яку можна виміряти.

Розрізняють індивідуальне і суспільне здоров'я. ***Індивідуальне*** – це здоров'я конкретної людини. ***Суспільне*** – це здоров'я цілого суспільства чи його частини. При цьому суспільне здоров'я не можна розглядати лише як просту сукупність здоров'я індивідів. На думку багатьох

учених, хоча суспільне здоров'я і складається зі здоров'я індивідів, воно як сукупність, має нові ознаки, системні якості, що вимірюються статистичними показниками, загальноприйнятими і новими, які є предметом соціальних пошуків. Суспільне здоров'я - не лише сукупність характеристик і ознак індивідуального здоров'я, а й є інтеграція соціально-екологічних рис, що роблять його життєво необхідною частиною соціального організму яким є суспільство [279, с. 9-10]. В системі суспільного здоров'я розрізняють здоров'я нації. Очевидно, під здоров'ям нації можна розуміти сукупність характеристик і ознак **задовільного стану буття нації**. Це не показники тих чи інших видах захворювань нації і не відсутність у неї будь-яких хвороб, а наявність здоров'я, яке характеризується не тільки критеріями ВОЗ (частка валового національного продукту, яка витрачається на потреби охорони здоров'я населення; доступність первинної медико-санітарної допомоги; охоплення населення безпечним водопостачанням; частка осіб з сучасною імунізацією проти шести особливо небезпечних інфекційних хвороб; доступність кваліфікованої медичної допомоги в період вагітності та при пологах; стан харчування дітей; рівень дитячої смертності; середня тривалість життя; рівень грамотності дорослого населення), але і такими показниками, як фізична і духовна краса, кількість геніальних осіб у поколінні, рівень суспільного розуму та інтелекту тощо [279, с. 10-11].

Наведені визначення здоров'я, безперечно важливі, але **в контексті використання трудового потенціалу необхідно розглядати здоров'я як економічну категорію, тобто слід уяснити економічний зміст поняття “здоров'я”**.

Зазначимо, що незважаючи на наявність економічних критеріїв у дефініції здоров'я, даній ВОЗ, дотепер в науковій літературі тривають суперечки про економічність поняття “здоров'я”, економічну суть самого здоров'я. Зокрема, Елісте Магауйр, Джон Гендерсон, Гевін Мун вважають: “...охорона здоров'я більшою мірою виступає

товаром, ніж здоров'я як таке” [58, с.45]. Головним аргументом вони називають твердження, згідно з яким здоров'я не підлягає купівлі-продажу в тому розумінні, що його неможливо безпосередньо купити або продати на ринку. На їхню думку, здоров'я може бути хіба що характерною рисою товару. Елісте Магуайр, Джон Гендерсон, Гевін Мун намагаються підтвердити це твердження висловом Міла (Mill, 1909) стосовно вартості: “Ужите осібно, слово “вартість” у політекономії завжди означає мінову вартість... Політична економія не має нічого спільного з порівняльною оцінкою різного вжитку в судженнях філософів і моралістів. Ужиток речі означає в політичній економії здатність її задовольнити потребу або послужити якійсь меті... Споживча вартість... є крайнім виявом мінової вартості. Мінова вартість може скоротитись до будь-якої частки від її споживчої вартості; однак те, що вона здатна перевищити споживчу вартість, передбачає протиріччя; цим допускається, що люди платитимуть за володіння річчю більше від тієї граничної вартості, яку вони самі встановили як засіб компенсації за вдоволення своїх схильностей” [58,с.46]. Отже, ці вчені доходять висновку, що здоров'я може мати лише споживчу, не мінову вартість. При цьому вони наголошують, що здоров'я може бути співвіднесене з певною визначеною кількістю корисності споживачем, тобто набувачем, наприклад змін у стані здоров'я, але саме здоров'я обмінює не підлягає [58,с.46].

На нашу думку, такий підхід до економічної суті здоров'я неповний і дещо однобокий. Це підхід з погляду набувача здоров'я. Очевидно, варто ще раз уяснити, що без достатньої кількості здоров'я не може бути праці. А згідно з класичною економічною теорією, саме затратами праці на виробництво товарів визначається їх вартість. Зокрема А.Сміт наголошував, що людина може бути багатою чи бідною залежно “...від кількості тієї праці, якою вона може розпоряджатися або яку вона може купити. А відтак вартість будь-якого товару для особи, яка володіє ним і

має на меті не використовувати його або особисто спожити, а обміняти на інші предмети, дорівнює кількості праці, яку може купити на неї або отримати в своє розпорядження. Отже, праця є справжнім мірилом мінової вартості всіх товарів” [218, с.31-32]. Згідно з марксистською теорією, конкретною працею в процесі виробництва створюється споживна вартість товарів, а абстрактною працею (витрачанням людської енергії в процесі праці) створюється вартість товарів, за якою вони обмінюються. Отже, робоча сила є товаром. Марксистська теорія розглядає споживну вартість товару “робоча сила” як здатність у процесі праці створювати додаткову вартість, а вартість робочої сили як вартість життєвих засобів, необхідних для підтримки життя працівника і членів його родини. Всі згадані вище твердження дають змогу дійти до висновку: здоров’я, без відповідної кількості якого немає робочої сили, є також товаром. Це в свою чергу означає, що поняття “здоров’я” має економічний зміст і може розглядатися у якості економічної категорії.

Зміна стану здоров’я приводить до трансформації можливостей до праці. Отже, впливаючи на здоров’я, можна моделювати бажані можливості до праці в населення у відповідній системі відліку. Це означає також і те, що використання трудового потенціалу залежить від стану здоров’я. Стан індивідуального і суспільного здоров’я можна розглядати у різних аспектах, у тому числі й медико-соціальних. *Аспект* (лат.aspectus – погляд, вид) – це одне зі сторін явища, поняття, в якій воно виступає. Отже, і використання трудового потенціалу можна розглядати у медико-соціальних аспектах. Саме такий розгляд і є одним із завдань даного дослідження. ***Розглянути медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу – це, на нашу думку, виявити вплив найрізноманітніших соціальних явищ, фактів і процесів (суспільно-політичного устрою, сакральності, духовної культури, способу і якості життя населення, рівня урбанізації, стану навколишнього***

середовища, рівня доходів, умов праці, побуту, харчування і проживання населення тощо) на стан суспільного здоров'я, а через нього на особливості використання трудового потенціалу.

Однак у нашій праці йдеться не просто про дослідження медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу, а про регіональний аналіз і прогноз такого використання.

Аналіз (гр. analysis – розкладання) – метод наукового дослідження (пізнання) явищ і процесів, що полягає у вивченні складових частин, елементів досліджуваної системи. В економіці аналіз застосовується з метою виявлення суті, закономірностей, тенденцій економічних і соціальних процесів, господарської діяльності на всіх ієрархічних територіальних рівнях і в різних сферах економіки.

Регіональний аналіз – це така оцінка фактичних даних, яка дає змогу виявити стан економічних явищ у регіоні, тенденції та закономірності їх розвитку. Наробки по методиці регіонального аналізу економічного розвитку містяться в працях Вебера, Гранберга, Гувера, Ізарда, Леонтєва, Леша, Тюнена, Пробста та ін. На жаль, повноцінний і всебічний регіональний аналіз медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу як у вітчизняній, так і в зарубіжній практиці відсутній, хоча, безумовно, оцінка окремих аспектів такого використання мала місце. Отже, ще одним із завдань монографічного дослідження є збагачення арсеналу методів регіонального аналізу медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу.

Регіональний аналіз служить вихідним моментом для регіонального прогнозу.

Регіональний прогноз – це наукове передбачення стану економічних явищ у регіоні, тенденцій і закономірностей їх розвитку.

Регіональний аналіз і прогноз використання трудового

потенціалу через призму медико-соціальних аспектів передбачає вивчення кожного з медико-соціальних аспектів, їх ретроспективного, сучасного і перспективного впливу на використання трудового потенціалу, на його кількісну і якісну величину тощо.

Отже, наше дослідження пов'язане з величезним існуючим понятійно-термінологічним апаратом. Лише незначна частинка цього апарату охарактеризована у цьому параграфі. Інші поняття і терміни розглянемо пізніше, а зараз зазначимо, що регіональний аналіз і прогноз обов'язково "прив'язані" до конкретної території. У даному дослідженні у якості регіонів нами розглядатимуться адміністративні області, які є одиницями сучасного політико-адміністративного устрою України. В наш час на різних рівнях вчені, спеціалісти, фахівці, управлінці висувують питання про удосконалення політико-адміністративного устрою шляхом здійснення адміністративної реформи в Україні. Вчені Львівської школи регіоналістів вважають, що питання про зміну кордонів областей, їх укрупнення чи подрібнення в тепер передчасне: розв'язання цієї проблеми вимагає не тільки величезних фінансових затрат, а й підготовки населення до зміни системи відліку в просторі його життєдіяльності.

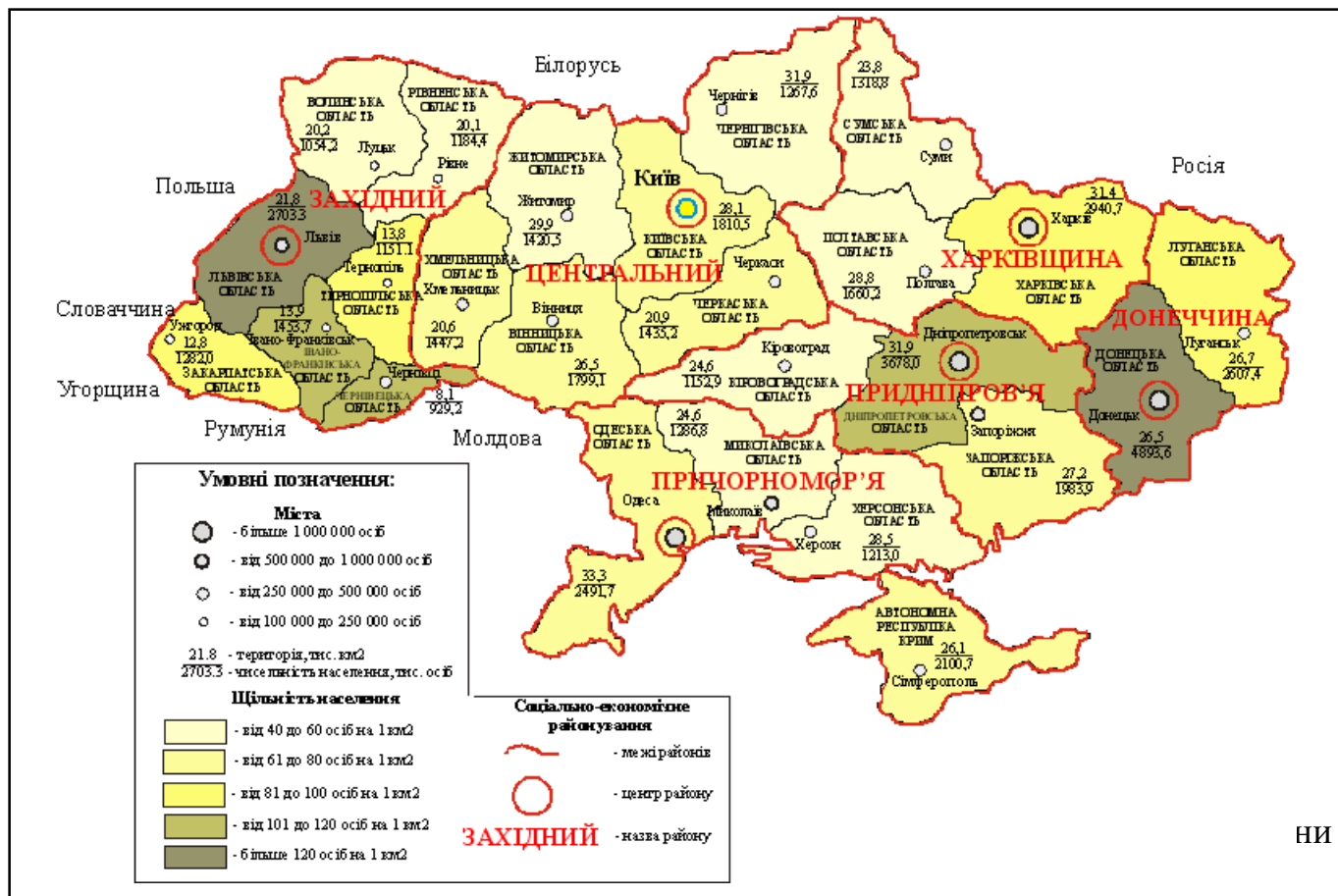
Водночас підвищення ефективності регіональної політики в Україні вимагає її здійснення в розрізі крупніших територіальних утворень. Такими утвореннями могли б стати таксономічного вищого порядку - соціально-економічні райони. **Соціально-економічний район** – це цілісна територія, яка за О.Шаблієм, характеризується наступними ознаками: тісним соціально-економічним, демографічним і культурним взаємозв'язком території району з головним ядром – її найбільшим за кількістю населення містом; формування у великому регіоні соціально-економічної системи, тобто такого просторового поєднання населення, соціальної, економічної та екологічної сфер, в якому на основі їх взаємозв'язаності, збалансованості і взаємодоповнюваності

створюються оптимальні умови для життєдіяльності суспільства; спеціалізацією в загальноукраїнському (загальнодержавному) поділі та інтеграції праці; можливість здійснювати в межах району територіальне регулювання та координацію соціальних, економічних і демографічних процесів на субукраїнському рівні.

Наше дослідження ґрунтується на районуванні, запропонованому Інститутом регіональних досліджень НАН України й обґрунтованому в препринті наукової доповіді: М.І.Долішній, М.М.Паламарчук, О.М.Паламарчук, Л.Т.Шевчук «Соціально-економічне районування України» (Львів, 1997) [16]. Згідно з цим районуванням запропоновано в Україні виділити 6 соціально-економічних районів (табл.1.3, рис. 1.2).

Схема соціально-економічного районування України

Назва району	Центр району	Області, що входять до складу району
Центральний	Київ	Вінницька, Житомирська, Київська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська
Донеччина (Східний)	Донецьк	Донецька, Луганська
Західний	Львів	Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівцька
Придніпров'я (Центрально-Східний)	Дніпропетровськ	Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська
Причорномор'я (Південний)	Одеса	Миколаївська, Одеська, Херсонська, АР Крим
Харківщина (Північно-Східний)	Харків	Полтавська, Сумська, Харківська

Подаємо додаткові обґрунтування наведеного в таблиці 1.3 районування, здійснені М.Долішнім та Л.Шевчук.

По-перше, соціально-економічний район може бути лише тоді повноцінним, якщо він формується навколо потужного ядра чи системоформуючого центра – великого міста з розвиненими функціями. В Україні шість таких міст. Це п'ять міст-мільйонерів (Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса) і місто Львів – єдине велике місто в західній частині країни, яке наближається до мільйонного рубежу і виконує столичні функції для цієї частини країни.

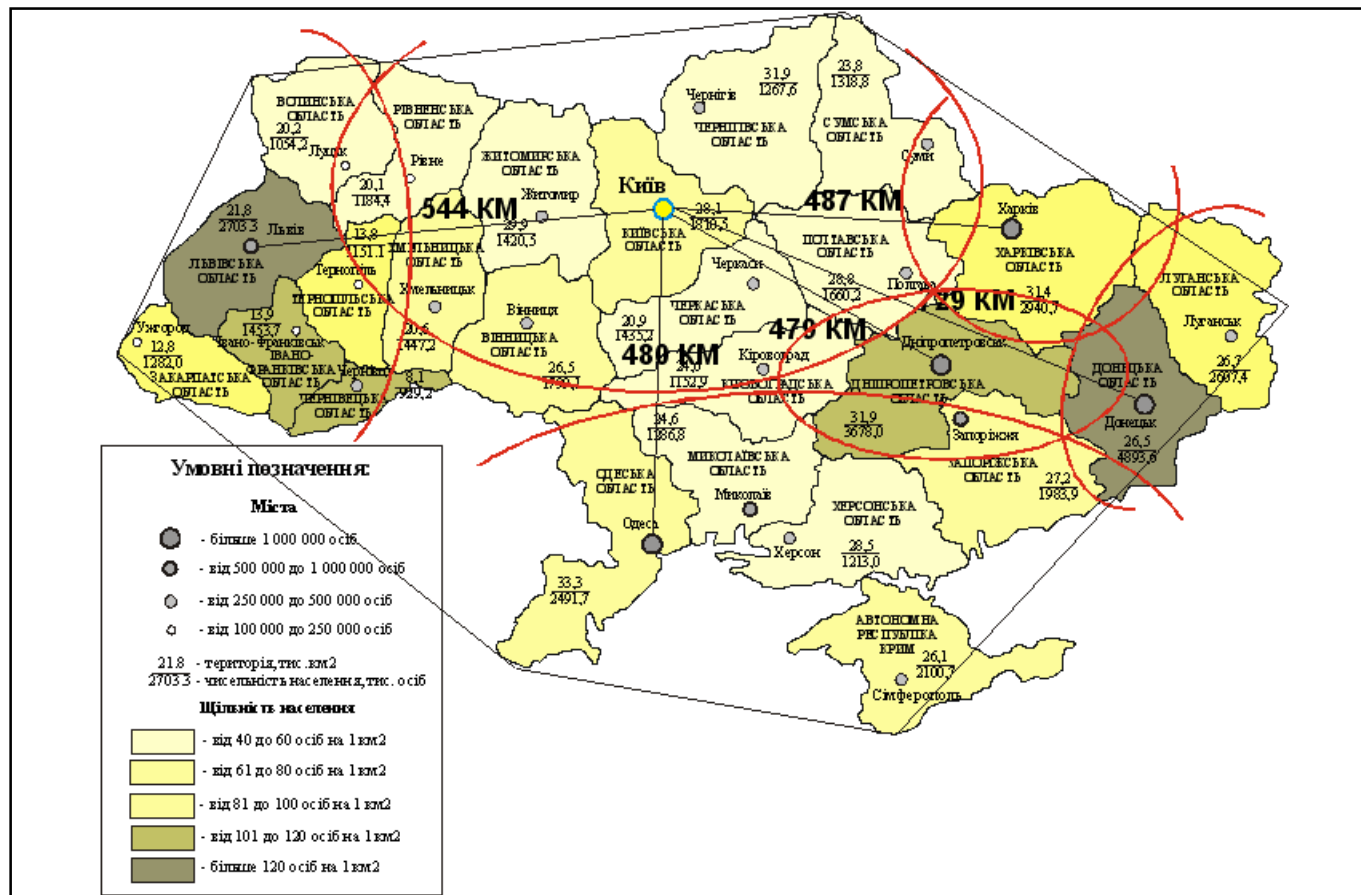
По-друге, форма і конфігурація територіального утворення визначають його зміст (характер, структуру, функції). Якщо з'єднати на карті крайні точки України (знехтувавши відносно невеликими віддальми), то отримаємо шестигранник. Він символізує територію нашої держави (рис. 1.3). В його центрі – велике місто, столиця. Логічний аналіз засвідчує, що територіальну форму продуктивних сил такої конфігурації найкраще розділити на 6 частин.

По-третє, для того, щоб Україна як господарський і політичний організм була стійкою, навколо столиці повинно бути сформоване стійке ядро у вигляді соціально-економічного району. Тобто цілісність національного господарського комплексу як органічна властивість системи вимагає відповідної будови цієї системи - потужного ядра в центральній частині та відповідної до величини ядра периферійної частини. Ми визначили приблизний радіус площі ядра за допомогою гравітаційної моделі, що дає змогу встановити розмежувальну лінію між Києвом і найбільшими містами України:

$$R_2 = \frac{L}{1 + \frac{N_1}{N_2}}$$

де:

R_2 - віддаль від другого міста до розмежувальної лінії;

L - віддаль від другого міста до Києва;

N_1 - населення міста Києва;

N_2 - населення другого міста.

Для розрахунків використані такі дані: віддаль від Києва до Львова - 544 км, Одеси – 480 км, Дніпропетровська – 479 км, до Донецька – 729 км, до Харкова – 487 км. Населення на початок 2002 р. становило: Києва - 2602 тис., Львова – 732, Одеси – 1029, Дніпропетровська – 1064, Донецька – 1016, Харкова – 1470 тис. осіб.

Підставивши наведені значення у формулу (1) отримаємо віддаль від міст до розмежувальної лінії від Києва. Таким чином, радіус від Львова становитиме 127 км, Одеси – 136 км, Дніпропетровська – 145 км, Донецька – 212 км, Харкова – 180 км. Радіус Центрального району повинен становити 340-400 км, а площа - близько 200 кв. км. На рис. 1.3 подані соціально-економічні райони, які вирисовуються внаслідок пророблених обчислень. У західній частині, де є характерним природний рельєф і м'який соціальний рельєф, достатньо 1 району, у східній, де сильно розвинений соціальний рельєф їх кількість може зрости, але не більше 3-х, у південній відносно рівнинній частині – достатньо 1. Отже, згадане районування цілком відповідає всім вимогам.

Ці аргументи засвідчують теоретичну обґрунтованість запропонованого соціально-економічного районування. Однак, на жаль, воно не визначене і дотепер як найпридатніше з погляду територіальної організації суспільства, що формується, в країні.

В той час, коли на сторінках наукових видань з приводу схеми соціально-економічного районування відбувалися гострі дебати, нова територіальна організація суспільства спонтанно викристалізується в надрах різних сфер життєдіяльності населення. Як приклад можна назвати сучасну шестичленну структуру українських залізниць або семичленну структуру наукової сфери в межах НАН України. Це ще один надзвичайно

важливий аргумент на користь згаданого і теоретично обґрунтованого соціально-економічного районування.

Отже, регіональний аналіз і прогноз в даному дослідженні здійснений в розрізі соціально-економічних районів, а в їх межах у розрізі окремих адміністративно-територіальних утворень-регіонів (див. табл. 1.4, рис. 1.4 а,б).

Таблиця 1.4

Кількість адміністративно-територіальних одиниць у розрізі соціально-економічних районів на 1 січня 2001 р. *

Соціально-економічні райони, області	Ра-йони	Міста		Ра-йони у міс-тах	Сели-ща мсь-кого типу	Сіль-ські ради	Сіль-ські насе-лені пункт и
		всьо-го	у т.ч. держав-ного, рес-публікан-ського та обласного значення				
Україна	490	451	173	122	893	10263	28651
Центральний	137	96	37	23	174	3459	7967
Київська	25	26	12	14	30	607	1134
Хмельницька	20	13	6	-	24	563	1416
Черкаська	20	16	6	2	15	524	826
Чернігівська	22	15	3	2	30	524	1498
Вінницька	27	17	6	3	30	662	1466
Житомирська	23	9	4	2	45	579	1627
Донецчина	36	88	42	25	241	456	1916
Донецька	18	51	28	21	132	253	1124
Луганська	18	37	14	4	109	203	792
Західний	107	118	26	9	143	2956	6668
Івано-Франківська	14	15	5	-	24	476	765
Рівненська	16	11	4	-	16	338	1004
Львівська	20	43	7	6	35	631	1852
Тернопільська	17	17	1	-	18	581	1017
Чернівецька	11	11	2	3	8	252	398
Волинська	16	11	4	-	22	379	1053
Закарпатська	13	10	3	-	20	299	579
Придніпров'я	63	47	22	27	96	927	3385
Дніпропетров-ська	22	21	13	18	47	288	1440

Запорізька	20	14	5	7	23	263	921
Кіровоградська	21	12	4	2	26	376	1024
Причорно-мор'я	77	55	27	22	137	1233	3687
Миколаївська	19	9	5	4	17	287	903
Одеська	26	19	7	8	33	440	1138
Херсонська	18	9	3	3	30	259	660
АР Крим	14	18	12	7	57	247	986
Харківщина	70	47	19	16	102	1232	5028
Полтавська	25	15	5	5	21	467	1846
Сумська	18	15	7	2	20	384	1498
Харківська	27	17	7	9	61	381	1684

* Населення України, 2000: Стат. щорічник. – К.: Держкомстат України, 2001. – С.21.

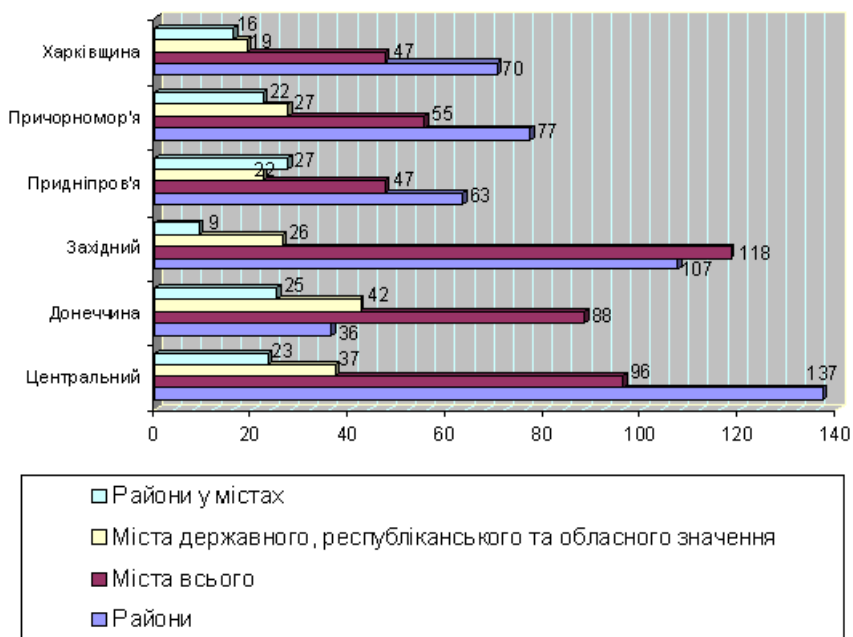

Рис. 1.4 а. Кількість адміністративно-територіальних одиниць по регіонах на 1 січня 2001 р.

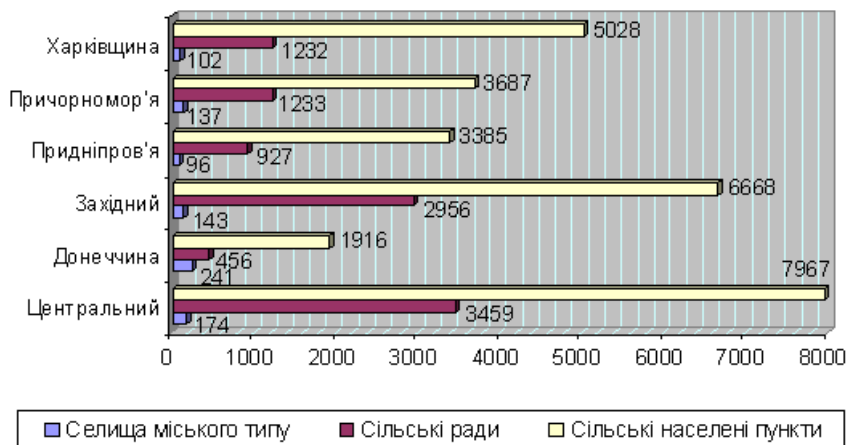

Рис. 1.4 б. Кількість адміністративно-територіальних одиниць по регіонах на 1 січня 2001 р.

Підсумовуючи сказане, наголосимо: в монографії використана низка понять і термінів з найрізноманітніших галузей знань, що засвідчує міждисциплінарний характер дослідження. Наведемо ключові терміни, важливі для застосування в процесі дослідження медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Ключові терміни
для дослідження медико-соціальних аспектів
використання трудового потенціалу

Понятійно-термінологічні системи	Ключові терміни *
“Наука”	Наука, галузь знань, знання, парадигма науки
“Філософія”	Світогляд, буття, діяльність

“Економіка”	Безмежні потреби, обмежені ресурси, господарство, вид економічної діяльності, економічна теорія, економічні закони
“Регіональна економіка”	Регіон, фактор, медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу, суспільне здоров'я, індивідуальне здоров'я, здоров'я нації, <i>ресурсно-маржинальний підхід до використання трудового потенціалу, соціально-економічне поле регіону, трудові мотиваційні хвилі</i>
“Економіка праці”	Процес праці, оплата праці, продуктивність праці, зайнятість, безробіття
“Економічна і соціальна географія”	Економічне районування, соціально-економічне районування, територіальна суспільна система, <i>індекс релігійності населення</i>
“Демографія”	Тривалість життя, покоління
“Етнографія”	Етнос
“Медицина”	Здоров'я, захворюваність, соціальні хвороби, індекс здоров'я, <i>медико-соціальний каркас території</i>
“Психологія”	Суспільний менталітет, суспільний інтелект
“Інформація”	Інформаційна система, інформаційне суспільство

* Курсивом виділено ключові терміни, запропоновані автором

Зазначимо, що у нашому дослідженні пропонується низка нових термінів і понять, створених автором. Отже, *друга дуже важлива ознака понятійно-термінологічного апарату цієї монографії - присутність значної кількості елементів новизни у його складі.*

Зміст низки понять, використаних у в даному дослідженні, але не висвітлені в підрозділі 1.1, будуть розкриті у наступних розділах і підрозділах.

1.2. Модель регіонального аналізу і прогнозу медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу

Висвітлення результатів того чи іншого дослідження вимагає стрункої, добре продуманої моделі здійснення дослідження і відповідної їй моделі чи схеми подання матеріалу, яка б сприяла чіткості сприйняття. Побудова зазначених моделей повинна здійснюватися так, щоб інші дослідники, експерти, фахівці та спеціалісти могли мати уяву не лише про обсяг досліджень, їх глибину, але, насамперед, про ймовірні очікувані результати. В цьому підрозділі розглянемо запропоновану й обґрунтовану автором модель регіонального аналізу і прогнозу медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу, що становить логічну конструкцію - систему ходів вивчення об'єкта дослідження, в процесі здійснення яких буде отримана нова інформація про цей об'єкт. Структура монографії переважно відображає модель, про котру йдеться: її розділи відповідають головним блокам чи їх частинам, підрозділи – елементам, що формують блок або частину блоку.

Однак перш ніж розгляду моделі регіонального аналізу і прогнозу, наголосимо, що в центрі уваги всього дослідження і будь-якого з його блоків перебуватимуть сучасні і прогнозні регіональні особливості використання трудового потенціалу,

котрі аналізуватимуться через медико-соціальні аспекти. Тому в межах дослідження передбачається дослідити нові тенденції у використанні трудового потенціалу внаслідок змін у суспільному й індивідуальному здоров'ї в тому чи іншому регіоні під впливом найрізноманітніших політико-суспільних та соціально-економічних явищ, фактів, процесів (суспільно-політичного устрою, сакральності, духовної культури, способу та якості життя населення, рівня урбанізації, стану довкілля, рівня доходів, умов праці, побуту, харчування і проживання населення тощо).

Оскільки стан здоров'я можна регулювати за допомогою медичних послуг, що надаються населенню, традиційно чи нетрадиційно організованою системою охорони здоров'я або за допомогою медичної самоосвіти, то безперечно, що в монографії ключове місце повинне займати і дослідження особливостей функціонування системи охорони здоров'я в Україні, а також ставлення населення як до власного здоров'я, так і до діючої в країні системи охорони здоров'я.

Без оцінки ефективності функціонування сфери охорони здоров'я неможливо виявити особливості впливу зміни стану здоров'я на формування та використання трудового потенціалу. Адже, кількість і якість здоров'я детермінує здатність до праці (без достатньої кількості та якості здоров'я не може бути й мови про працю). Отже, розгляд медико-соціальних аспектів обов'язково повинен передбачати оцінку особливостей функціонування мережі охорони здоров'я та якість послуг, яку можна отримати в її установах з метою поліпшення здоров'я населення.

Наголосимо, що деякі вчені ототожнюють аспекти з факторами, хоча це не коректно, оскільки фактор – це рушійна сила будь-якого процесу. Немає фактору, немає й процесу. А аспект - це кут зору, під яким розглядається процес. Отже, безумовно, поняття аспекту набагато ширше і, можливо, довірливішим, ніж поняття фактора.

Дослідження медико-соціальних аспектів використання

трудового потенціалу надзвичайне: на зламі тисячоліть особливо загострилася увага до індивідуального і суспільного здоров'я як до найбільших цивілізаційних цінностей, без збереження і примноження яких не тільки не можна сподіватися на збереження генофонду націй, але й надзвичайно складно моделювати бажані можливості до праці в населення у відповідній системі відліку. Отже, майбутнє людства, особливості використання трудового потенціалу в перспективі залежать від реалізації прогностичних показників здоров'я, розрахованих при врахуванні тих чи інших медико-соціальних аспектів.

Регіональний аналіз і прогноз медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу, висвітлений у цій монографії, є насамперед регіонально-економічним дослідженням, хоча і має міждисциплінарний характер. Це є його найголовнішою особливістю.

Безумовно, першим в моделі регіонального аналізу і прогнозу медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу має стати теоретико-методологічний блок, котрий повинен відобразити цю найголовнішу особливість (див. табл.1.6).

Таблиця 1.6

Теоретико-методологічний блок моделі регіонального аналізу і прогнозу медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу

Елементи блоку	Зміст дослідження	Мета дослідження
Понятійно-термінологічний апарат	Аналіз термінів і понять окремих понятійно-термінологічних систем з погляду доцільності застосування їх у цьому дослідженні	Вибір ключових і допоміжних термінів для повноцінного опису об'єкта дослідження, розкриття предмету дослідження, створення нових термінів, власне трактування змісту окремих найважливіших понять

Закони економічної науки	Виявлення взаємозв'язків, що постійно повторюються у використанні трудового потенціалу в контексті медико-соціальних аспектів у світлі законів економічної науки	Пошук нових стійких і повторюваних е часі та просторі взаємозв'язків
Теорії економічної науки	Аналіз економічних теорій з погляду висвітлення ними особливостей розвитку досліджуваного об'єкта	Підтвердження чи спростування положень і висновків, що впливають з окремих теорій
Науки, об'єктом вивчення яких є трудовий потенціал чи його складові	Вивчення найрізноманітніших особливостей використання трудового потенціалу різними науками	Узагальнення результатів, здобутих у межах інших наук, з метою їх урахування в даному дослідженні
Нова парадигма науки	Пошук нових підходів до дослідження в межах нової парадигми	Отримання якісно нових знань про об'єкт дослідження
Методика дослідження	Оцінка окремих методів дослідження з погляду їх результативності при використанні в цьому дослідженні	Формування методики дослідження, розроблення і застосування нових методів
Концепція факторів використання трудового потенціалу	Відбір факторів, що визначають: <ul style="list-style-type: none"> - використання трудового потенціалу - відтворення трудового потенціалу - медико-соціальні особливості використання трудового потенціалу - формування мережі охорони здоров'я - функціонування мережі охорони здоров'я - інше 	Побудова концепції медико-соціальних факторів використання трудового потенціалу в регіоні

Як засвідчує таблиця 1.6 головним завданням здійснення дослідження в межах теоретико - методологічного блоку моделі регіонального аналізу і прогнозу медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу цього блоку є характеристика системи відліку, в межах якої вивчаються медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: понятійно-термінологічний апарат, закони, концепції, теорії, методика дослідження і концепція факторів.

Нагадаємо, що понятійно-термінологічний апарат охарактеризований в першому підрозділі першого розділу цієї монографії.

Не менш важливо простежити, як медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу відображаються в законах економічної науки і в економічних теоріях. Це питання розкрито в підрозділі 1.3.

Регіональний аналіз і прогноз медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу не може бути повноцінним без дослідження особливостей вивчення використання трудового потенціалу різними науками й аналіз отримуваних в процесі такого вивчення наявних і очікуваних результатів. Здійснене автором таке дослідження засвідчує, що всі ці науки можна розділити на кілька груп, беручи до уваги те, що саме конкретно вони вивчають (трудоий потенціал загалом, чи його окремі складові; процес праці чи трудовий потенціал в процесі праці; результати праці чи стан трудового потенціалу після завершення конкретного історичного періоду) (див. табл.1.7).

Таблиця 1.7

Групування наук про працю в залежності від їх конкретного

<i>Конкретний об'єкт вивчення</i>	<i>Науки, які вивчають цей об'єкт</i>
Трудовий потенціал (запаси праці) загалом	Трудове право, Розміщення продуктивних сил, Регіональна економіка, Безпека життєдіяльності, Екологія, Економіка праці, Нормування

<i>Компоненти трудового потенціалу:</i>		
Здоров'я		Безпека праці Нормування праці Медицина Соціальна медицина Соціальна екологія Валеологія Санологія Безпека життєдіяльності
З	Біологічна	Медицина Фізіологія праці Ергономіка
Д	Демографічна	Медицина Фізіологія праці Ергономіка
О	Інтелектуальна	Психологія праці Культура праці
Р	Сакральна	Психологія праці Культура праці
О	Історична	Організація праці Соціологія праці Фізіологія праці Ергономіка Психологія праці Культура праці Мотивація праці Поведінка в процесі праці
В	Культурна	Культура праці Психологія праці Організація праці
‘	Освітня	Культура праці Мотивація праці Організація праці
Я	Соціальна	Організація праці Поведінка в процесі праці
	Мотиваційна	Мотивація праці Культура праці Фізіологія праці Ергономіка
Здоров'я		Безпека праці Нормування праці Медицина Соціальна медицина Соціальна екологія Валеологія Санологія Безпека життєдіяльності
Процес праці		Розміщення продуктивних сил Регіональна економіка Трудове право Безпека праці Економіка праці Маркетинг персоналу Контролінг персоналу Управління персоналом Ринок праці
Результати праці		Трудове право Економіка праці Розміщення продуктивних сил Регіональна економіка

Як засвідчують дані, здоров'я є органічною частиною кожної компоненти трудового потенціалу, та основною будь-якої з них. Ось чому науки, котрі вивчають конкретні об'єкти, пов'язані з трудовим потенціалом тою чи іншою мірою повинні враховувати стан і особливості індивідуального та суспільного здоров'я. Таким чином, результати досліджень, отримані в межах згаданих наук надзвичайно цінними при вивченні найрізноманітніших аспектів використання трудового потенціалу, в тому числі й медико-соціальних.

В свою чергу, дослідження медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу згідно з запропонованою моделлю, що, як вже згадувалося, є міждисциплінарним, матиме важливе значення для всіх наук названих в таблиці 1.7.

Особливе місце в запропонованій і застосованій нами моделі регіонального аналізу і прогнозу медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу займає розробка концепції медико-соціальних факторів, котрі з одного боку детермінують індивідуальне та суспільне здоров'я, з іншого - визначають особливості довкілля та медико-соціальну ситуацію в регіоні та формують використання трудового потенціалу.

Інші елементи першого блоку описані й проаналізовані в параграфах першого розділу.

До сказаного вище доцільно додати, що поведінка об'єкту дослідження, окреслена в цій монографії, вивчається в умовах нестабільної економіки. Вчені України *під нестабільною економікою розуміють сучасну економічну систему України, яка перебуває стані нерівноваги внаслідок дії екзогенних факторів (вплив інших держав світу на її розвиток) та ендогенних факторів (докорінна зміна суспільно-політичного і соціально-економічного ладу на тлі гострої суперечності між елементами нової економічної системи та неминучими залишками старої)*. Отже, нестабільна економіка України – це економіка перехідного періоду, найголовнішою особливістю котрої є її реформування, що не може не позначитися на

медико-соціальних аспектах використання трудового потенціалу.

При визначенні наступних блоків моделі регіонального аналізу і прогнозу медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу до уваги приймалося наступне. В центрі уваги будь-яких економічних досліджень завжди перебував ланцюжок “виробництво - праця - вартість (цінність) – багатство”, або окремі його ланки. На зламі тисячоліть стала очевидною зміна сутності фундаментальних понять економіки, які в описаному ланцюжку мають вигляд окремих ланок. Так, виробництво, що впродовж тривалого періоду вимагало мінерально-сировинних ресурсів, енергії, отримуваної за рахунок мінерально-сировинної бази і праці з акцентом на фізичні властивості працівника, стає в наш час інформаційно-інтелектуальним, що потребує інформаційних ресурсів, енергії, що продукується сучасними інформаційними технологіями, та інтелектуальної праці. Наслідком таких змін у виробництві та перетворення його в інформаційно-інтелектуальне постає новий зміст вартості (цінності) і, безумовно, новий зміст багатства. Однак, чи не найважливішим наслідком такого перетворення є формування нових вимог до трудового потенціалу, зміна акцентів у розвитку окремих його складових. Це вимагає переоцінки ставлення до індивідуального та суспільного здоров'я, без якого неможливо розвивати у необхідних напрямках окремі складові трудового потенціалу, та до медико-соціальних аспектів його формування.

Ось чому запропонована та застосована нами модель регіонального аналізу і прогнозу медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу не може не передбачати оцінку компонент трудового потенціалу та процесу праці з метою висвітлення результатів праці внаслідок господарювання в регіоні, а також середовища, в якому все це відбувається.

Модель регіонального аналізу і прогнозу медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу повинна, на нашу думку, включати в оцінку медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу такі блоки:

1. Оцінка медико-соціальних аспектів фізичного здоров'я.
2. Оцінка медико-соціальних аспектів духовного здоров'я.
3. Оцінка медико-соціальних аспектів психічного здоров'я.

Поділ на вказані блоки є доволі умовним. Адже, безумовно, медико-соціальні аспекти фізичного здоров'я в якійсь мірі впливають і на духовне чи психічне здоров'я та ін. Однак беручи до уваги особливості конкретних аспектів такі блоки все-таки можна визначити. Очевидно, при здійсненні дослідження доцільно аналізувати кожен блок окремо.

В таблиці 1.8 ми виділили найголовніші медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу згідно з їх переважаючими впливами на фізичне, духовне чи психічне здоров'я та визначили підходи до виявлення особливостей їх впливу на величину, якість, використання трудового потенціалу.

Найголовніші медико-соціальні аспекти, що найбільше відповідають відповідним складовим здоров'я (фізичному, духовному, психічному) є найголовнішими детермінантами медико-соціальної ситуації як у країні загалом, так і в окремих її регіонах. Під медико-соціальною ситуацією ми розуміємо стан соціальних об'єктів, явищ, процесів, котрі, впливаючи на кількість і якість індивідуального та суспільного здоров'я, визначають особливості використання трудового потенціалу. Ось чому оцінка медико-соціальних аспектів фізичного, психічного і духовного здоров'я розглядатиметься в другому розділі “Формування медико-соціальної ситуації в Україні: національні та регіональні особливості”. Вплив медико-соціальної ситуації на динаміку населення регіону, його віково-статеву, сімейну та соціальну структуру, величину і якість трудового потенціалу та особливості його використання здійснено в третьому розділі під назвою “Аналіз використання трудового потенціалу: медико-соціальні оцінки”.

Таблиця 1.8

Схема регіональної оцінки величини, якості та особливостей використання трудового потенціалу через медико-соціальні аспекти

Складові здоров'я	Найголовніші медико-соціальні аспекти, що найбільше відповідають відповідним складовим здоров'я	Підходи до аналізу впливу медико-соціальних аспектів на:		
Фізичне	Середовище як ресурс життєдіяльності	динаміку населення регіону, його віково-статеву, сімейну та соціальну структуру	величину і якість трудового потенціалу	особливості використання трудового потенціалу
	Медико-соціальні осі та медико-соціальний каркас території			
Духовне	Культура			
	Релігія			
Психічне	Інформація			
	Рівень розвитку суспільного розуму і суспільного інтелекту			

Як оцінка медико-соціальних факторів використання трудового потенціалу, так і виявлення особливостей останнього через медико-соціальні аспекти будуть неповноцінними без аналізу рівня розвитку системи охорони здоров'я в регіоні. Його доцільно оцінити, на нашу думку, за такою схемою:

- вивчення рівня розвитку системи охорони здоров'я і його впливу на формування трудового потенціалу регіону;
- визначення ролі нетрадиційної медицини у формуванні, відтворенні та використанні трудового потенціалу регіону;

- пошук оптимальної організації системи охорони здоров'я у період реформування економіки України, розрахунок умовної величини трудового потенціалу.

Цей блок розглянуто в четвертому розділі під назвою “Роль системи охорони здоров'я у використанні і відтворенні трудового потенціалу”.

Останній блок мав би бути прогнозно-рекомендаційним. В його складі доцільно розглянути наступні питання:

- формулювання медико-соціальних цілей регіонального трудовикористання;
- формування доцільної медико-соціальної ситуації при зміні трудових мотиваційних хвиль;
- виявлення особливостей коливання границь трудового мотиваційного поля регіону як наслідку проблем розвитку сучасної медицини;
- визначення напрямів медико-соціальних особливостей удосконалення трудового мотиваційного механізму;
- прогноз величини та рівня використання трудового потенціалу;
- виявлення умов, що забезпечать зростання індексу людського розвитку;
- пропозиція заходів, спрямованих на поліпшення стану довкілля.

Цей блок висвітлений у п'ятому розділі під назвою “Медико-соціальні аспекти прогнозування і оптимізації трудовикористання в регіоні”.

Як бачимо, запропонована модель регіонального аналізу і прогнозу медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу є не тільки міждисциплінарною, але й неординарною, нетрадиційною і новаторською. Більшість її блоків пропонуються вперше. Ця модель може бути дещо модифікована в процесі реалізації дослідження. Але її застосування в окреслених напрямках передбачає отримання нового пласту знань в площині наук “Розміщення продуктивних сил” і “Регіональна економіка” та інших, такого пласту знань,

котрий, безумовно, знайде практичне застосування в процесі перспективної розбудови економіки України та її регіонів.

1.3. Медико-соціальні особливості використання трудового потенціалу в світлі законів і теорії економічної науки

Використання трудового потенціалу в контексті медико-соціальних аспектів здійснюється під впливом дії низки законів. Загальноприйнято вважати, що закон – це необхідні, істотні, стійкі, такі, що постійно повторюються відношення між явищами в природі та суспільстві. Закон – це, по суті, істотність. Закон – це форма всезагальності.

Розрізняють три основні групи законів: всезагальні, або універсальні, великі, або загальні для великих груп явищ, специфічні, або часткові.

Всі закони можна поділити також і на три типи: закони, що діють незалежно від волі людей; закони і нормативні акти, які діють у конкретній державі, тобто, які створені людьми; закони взаємовідносин між людьми [283, с.19].

Найважливіші закони, що діють незалежно від волі людей, циклічність розвитку і системність. Визначаючи розвиток і розміщення продуктивних сил, вони, безумовно, детермінують і використання трудового потенціалу, а тому з ними не можна не рахуватися.

Суть закону циклічності розвитку полягає у повторюваності ситуації через певні проміжки часу. Час від початку ситуації до нового початку подібної ситуації після завершення попередньої називається циклом. Усі цикли розпадаються на подібні періоди – фази. Класичний цикл складається з чотирьох фаз: виникнення, росту, занепаду, загибелі (кризи). Циклічність є ієрархічною: кожен цикл складається з менших циклів, тобто мають місце цикли в циклах, і, одночасно, є складовою частиною циклу вищого рівня. Ієрархічність циклічності є поєднанням перервності і

безперервності явищ, процесів, життєдіяльності. Так, людина народжується (фаза виникнення), розвивається (фаза росту), старіє (фаза занепаду) і помирає (фаза загибелі). Життя однієї людини можна розглядати як малий цикл. Його завершення засвідчує перервність життя. Але малий цикл (життя однієї людини) становить складовий елемент середнього циклу (родини), що в свою чергу виступає елементом великого циклу (етносу), який належить до складу надвеликого циклу (цивілізації). Наявність циклів вищого порядку засвідчує безперервність життя. Зазначимо, що тривалість малого циклу залежить від кількості та якості індивідуального здоров'я, а тривалість циклів вищого порядку – від кількості та якості суспільного здоров'я. Звідси висновок: оцінка медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу повинна здійснюватися при врахуванні фази циклу етносу, в рамках якого формується трудовий потенціал.

Аналогічна ситуація спостерігається і з місцями прикладання праці: підприємство виникає, працює на повну потужність, старіє і переживає фазу загибелі (банкрутство, ліквідація) або відновлення (реконструкція, регенерація), для чого необхідні нові умови, додаткові інвестиції. Це означає, що оцінка медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу повинна враховувати і фази циклу, в яких перебувають засоби виробництва

Отже, елементи продуктивних сил розвивається за законом циклічності. Аналогічне можна сказати і про їх розміщення. Історичний досвід засвідчує: що періодично у тих самих місцях простору відбувається активізація життєдіяльності населення, тобто інтенсифікація використання трудового потенціалу [283, с.20].

Закон системності полягає в тому, що світ, у якому ми живемо, є сукупністю ієрархічно впорядкованих систем. Під системою розуміють множину пов'язаних між собою елементів. Причому ця множина володіє стійкістю, автономністю і такими

новими якостями, яких не мають окремі елементи, але які дозволяють реалізувати головну ціль існування системи. Такий елемент продуктивних сил як людина може бути елементом систем: сім'я, підприємство, місто, національний комплекс.

Як правило, системи є подібними (аналогічними) між собою. Однотипні системи мають подібні пропорції між їх елементами.

Закон циклічності та закон системності надзвичайно взаємопов'язані і ніби переплітаються один з одним: на кожному рівні системної ієрархії розвиток відбувається за власними циклами, і чим більші масштаби системи, тим триваліші цикли.

В науковій літературі при дослідженні розвитку і розміщення продуктивних сил, зокрема при вивченні використання трудового потенціалу, увага концентрується не на законах, а на закономірностях. Під закономірностями розуміють, як правило, суспільні, реально існуючі, повторювальні, істотні стійкі відношення (взаємозв'язки) суспільного життя чи етапів суспільного процесу, що визначають розвиток, структуру і функціонування явищ і процесів. Основними рисами цих відношень (взаємозв'язків) є об'єктивність, необхідність, обов'язковість прояву, автономність.

Закономірності розміщення продуктивних сил - це найзагальніші об'єктивні причинно-наслідкові відносини між територією (територіальними факторами) та продуктивними силами; це також і відображення тяжіння окремих елементів продуктивних сил до територій з особливими характеристиками, і відображення специфіки територіальної організації діяльності населення (концентрація і дисперсність, спеціалізація та комплексність, комбінування та кооперування тощо) і розселення [283, с.21]. Безумовно, закономірності використання трудового потенціалу аналогічні до закономірностей розвитку і розміщення продуктивних сил. Вони не можуть не позначатися на формуванні

індивідуального та суспільного здоров'я, отже, їх обов'язково слід враховувати при оцінці медико-соціальних особливостей використання трудового потенціалу.

Детальний аналіз змісту понять “закон” і “закономірність” дозволяє зробити висновок про їх тотожність. Єдина відмінність полягає в тому, що закономірність діє впродовж історичного періоду, який людина може охопити, завдяки своєму історичному досвіду. Закони ж залишаються незмінними у відомій людству системі відліку часу.

Вияв закономірностей на тій чи іншій території залежить від законів і нормативних актів, що діють в конкретній державі, в межах якої розташована досліджувана територія [283, с.19].

Нагадаємо, що найважливішими законами і закономірностями розвитку і розміщення продуктивних сил є:

1. Закон територіального поділу праці та закономірність спеціалізації регіонів у внутрішньодержавному та спеціалізації країн у міжнародному поділі праці. По-суті, територіальний поділ праці - це процеси спеціалізації певної території (групи країн, однієї країни чи її окремого регіону) у виробництві певних видів продукції і послуг на основі розвиненого обміну.

2. Закон територіальної інтеграції праці та закономірність комплексного розвитку держави і регіонів. Він полягає в інтенсифікації взаємозв'язків (економічних, соціальних, культурних, політичних) між регіонами. Однак результатом внутрідержавної чи внутрішньорегіональної інтеграції праці завжди є комплексність розвитку держави, регіону [283, с.21].

Ефективне використання трудового потенціалу (з урахуванням медико-соціальних аспектів) як і ефективний розвиток і розміщення продуктивних сил загалом можливі лише за умов дотримання законів взаємовідносин між людьми. Ці закони сформувалися в процесі соціалізації суспільства як відповідь на

реалізацію бажань особи. Як зазначає Д.Карнегі, кожна доросла людина хоче: здоров'я і збереження життя, їжі, сну, грошей і речей, які можна придбати за гроші, життя в загробному світі, сексуального задоволення, благополуччя своїх дітей, усвідомлення власної значимості.

Прагнення до реалізації цих бажань змушує людей вступати у певні взаємовідносини в процесі праці, побуту, відпочинку. Взаємовідносини, що постійно повторюються, - істотні і стійкі, набувають значення законів. Ці закони залежать від морально-етичних норм, які панують у тому чи іншому суспільстві, у конкретній державі. Так, у соціалістичному суспільстві зберегти власне життя і життя дітей можна було лише у випадку повного підкорення марксистсько-ленінській ідеології. Однак таке підкорення не завжди давало змогу усвідомити власну значимість. Безумовно, все це, як свідчить практика побудови соціалізму в багатьох країнах, негативно позначилося на розвитку і розміщенні продуктивних сил, зокрема на формуванні трудового потенціалу та його використанні [283, с.22].

Якщо люди прагнуть побудувати ефективне суспільство, вони повинні виробляти у собі бажання оволодіти правилами та законами взаємовідносин між людьми і діяти у напрямі його реалізації.

Ефективним суспільство може бути лише тоді, коли люди живуть за законом, який охоплює шість правил, сформульованих Д.Карнегі: людина щиро цікавиться іншими людьми, посміхається, пам'ятає, що ім'я кожної людини - найсолодший і найважливіший для неї звук будь-якою мовою, є хорошим слухачем, говорить більше про те, що цікавить співбесідника; щиро доводить до свідомості співбесідника про його значимість [283, с.22].

Другий закон полягає у тому, що в процесі впливу одних людей на інших перші не повинні ображати других. Цей закон вимагає дотримання дев'яти правил, які, згідно з Д.Карнегі, звучать так: людина повинна вміти вчасно

похвалити і щиро визнати достоїнства співбесідника; називати помилки інших не прямо а посередньо; спочатку згадати про власні помилки, а потім про помилки інших; замість того, щоб щось наказувати, задавати співбесіднику питання; давати можливість іншим врятувати свій престиж; вміти похвалити; вміти створити іншим хорошу репутацію; вміти стимулювати діяльність інших людей; добиватися, щоб інші люди з радістю виконували те, що пропонує людина [283, с.22].

Поведінка залежить і від впливу інших законів: закону стереотипного мислення людей (люди подібних соціальних груп мислять стереотипами), закон у взаємного обміну (людина зобов'язана відплатити за послуги чи подарунки, зроблені їй іншими особами), закон зобов'язань і послідовність вчинків та інші.

Одним з видів законів взаємовідносин між людьми є закони управління. Серед цих законів найважливішими є закон авторитету, закон впливу на маси та інші [283, с.22].

Зазначимо, що ступінь дотримання законів взаємовідносин між людьми - важливий детермінант індивідуального і суспільного здоров'я, а отже потужний медико-соціальний фактор використання трудового потенціалу.

В межах цього параграфа, простежимо, як медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу відображаються в економічних теоріях.

В цілому під *економічною теорією* розуміють теоретичні уявлення про економічні процеси і явища, функціонування господарства, економічні відносини, що базуються, з одного боку, на логіці та історичному досвіді і, з іншого, на теоретичних концепціях, поглядах вчених економістів [188, с.395]. Дуже часто такі теоретичні уявлення підкріплюються *економічними законами*, які встановлюються на основі досвіду, практичної діяльності, виявляються шляхом наукових досліджень. Економічні закони – це особливі групи

необхідних, істотних, стійких відношень (взаємозв'язків), які визначають розвиток, структуру і функціонування економічних явищ і процесів. Основні риси цих відношень (взаємозв'язків): об'єктивність, необхідність, обов'язковість вияву, автономність.

Побуває думка, ніби економічні закони, на відміну від фізичних не володіють всезагальністю. У якості аргументу висувається теза, що природа людини як розумної істоти проявляється в її економічній поведінці, зумовленій не тільки об'єктивними законами, але і суб'єктивною волею людей [188, с.395]. На нашу думку, так однозначно стверджувати не можна. Адже такі всезагальні ч и універсальні закони як циклічність розвитку, загальна теорія систем властиві і економічним явищам, об'єктам, системам. У якості прикладу достатньо нагадати закон економічних циклів, зокрема довгострокових циклів чи “довгих хвиль” Н.Кондратьєва. Вони діють незалежно від суб'єктивної волі людей. Це проілюструємо далі по тексту у процесі викладення результатів даного дослідження.

В науковій літературі сформувалися й інші думки. Так, Б.Прикін вважає, що всі дії, які відбуваються в природі, у тому числі в природних і штучних процесах обміну, здійснюються і підпорядковуються, насамперед, економічному полю зовнішнього середовища, котре переміщується по градієнту цілеспрямованих дій в геосистемі [181, с. 283]. Отже, у цьому випадку економічним законам відводиться пріоритетне значення: формується думка, що всі інші закони впливають з економічних.

Водночас, існує низка фізичних законів, які проявляються в економічній сфері, але дотепер не досліджені. Зокрема, ми висуваємо гіпотезу про наявність різних регіональних полів (соціально-економічного, трудового мотиваційного, інформаційного та інших). Їх природа подібна до природи фізичних полів, які не тільки суттєво впливають на економічні процеси і явища, але є одночасно їх органічною складовою. Зараз зазначимо, що великі чи загальні для великих

груп економічних явищ закони, пов'язані із виробництвом, розподілом, обміном і споживанням цілком справедливо вважають скоріше закономірностями, а ніж законами. Адже вони проявляються як суспільні, реально існуючі, повторювальні, істотні зв'язки суспільного життя в рамках конкретних етапів розвитку суспільного процесу.

В регіональних дослідженнях серед економічних закономірностей величезний інтерес становлять закономірності розміщення продуктивних сил як найбільш загальні об'єктивні причинно-наслідкові відносини між територією (територіальними факторами) і продуктивними силами; як відображення тяжіння окремих елементів продуктивних сил до територій з особливими характеристиками, а також як відображення специфіки територіальної організації діяльності населення (концентрація і дисперсність, спеціалізація і комплексність, комбінування і кооперування і та ін) і розселення. Водночас терміни “закон” і “закономірність” в економічній науці часто використовують як синоніми. Зокрема, говорять про закон територіального розподілу праці і закономірність спеціалізації регіонів у внутрішнь одержавному та спеціалізації країн у міжнародному поділі праці; закон територіальної інтеграції праці і закономірність комплексного розвитку держави і регіонів і тощо.

В економічних теоріях різних вчених дуже часто чільне місце приділялося виявленню ролі праці у зростанні доходів (багатства), тлумаченню економічного змісту праці, виявленню особливостей праці як товару тощо. Так, представниками класичної політичної економії, зокрема А. Смітом [218, с. 31-32], була розроблена трудова теорія вартості, яка опісля зайняла провідне місце у марксистській теорії. Але, ні А.Сміт, ні інші представники цієї теорії особливо не переймалися роллю медико-соціальних факторів у накопиченні запасів праці, тобто зростанні трудового потенціалу, хоча така роль впливала підтекстом з окремих постулатів і тверджень, сформульованих цими вченими. Так, підтекстом тези А.Сміта

про взаємозв'язок заробітної плати і багатства є збільшення кількості здоров'я (якщо багатий, то щасливий, а, отже, і здоровий). Крім того, цей вчений вважав, що якщо є висока зарплата і багатство (а значить здоров'я), то попит на людей зростає. На думку А.Сміта, "...попит на людей, як і попит на будь-який інший товар, регулює виробництво людей, пришвидшує його, коли воно відбувається надто повільно, і затримує, коли воно відбувається надто швидко" [218, с.31-32].

Згідно з теорією К.Маркса, споживча вартість товару "робоча сила" зумовлюється здатністю створювати додаткову вартість у процесі праці, а вартість робочої сили визначається вартістю життєвих засобів, необхідних для відновлення його фізичних і психічних сил, для підтримки життя самого працівника і членів його сім'ї. Тобто у цьому випадку вартість робочої сили визначається як вартість життєвих засобів, необхідних для відтворення і примноження власного здоров'я працівника і здоров'я членів його сім'ї у такій кількості, що забезпечує відтворення їх запасів праці.

Як зазначає А. Філіпенко, у наш час особливої уваги набуває теорія економічного розвитку. Вчені не є одностайними стосовно поглядів на її зміст. Велика група вчених (Л.Безчасний, Г.Мюрдаль, А.Кругер, Л.Бальцеревич, Х.Томас) пов'язують економічний розвиток із зростанням добробуту, доходів на душу населення, поліпшенням якості життя, підвищенням ступеня задоволення головних потреб усіх членів суспільства. Безумовно, іншою стороною такого трактування економічного розвитку є збільшення запасів індивідуального та суспільного здоров'я. Це означає, що у згаданому трактуванні теорія економічного розвитку опосередковано передбачає зростання індивідуального і суспільного здоров'я в процесі економічного зростання.

На жаль, і в інших економічних теоріях зв'язок між здоров'ям і можливостями використання трудового потенціалу розглядається переважно опосередковано. До таких теорій можна віднести *теорію довіря* (ринкова теорія

відповідно до якої на рух цін акцій впливає підвищення чи зниження довір'я інвесторів до економічної стабільності в країні), *теорію "інерційного ефекту"* (економічна теорія: суть її полягає у тому, що динаміку інвестицій і споживання на початковому етапі економічного спаду викликають реальні процеси, які передували етапу стабілізації), *теорію корисності* (економічна теорія, розроблена представниками австрійської школи у XIX - XX ст., яка ґрунтується на понятті "корисність", що сприймається як задоволення, отримване людиною у результаті споживання благ. Основним принципом теорії корисності є закон убуючої граничної корисності, згідно якого приріст корисності, який отримується від однієї добавленої одиниці блага, безперервно зменшується), *теорію справедливості в управлінні* (теорія мотивації: люди суб'єктивно зв'язують винагороду і затрачені для її отримання зусилля, а також порівнюють свою винагороду з винагородою, отриманою іншими людьми за аналогічну роботу, намагаючись ліквідувати своє відставання в рівні винагороди). Оскільки всі ці теорії передбачають підвищення доходів населення, зміцнення стабільності економічної системи тощо, то результатом їх реалізації, безумовно стане покращення суспільного здоров'я. Адже, ряд західних дослідників, зокрема Маккоун, наголошують, що "поліпшення здоров'я упродовж останніх трьох століть завдячує, головним чином, забезпеченню населення їжею, захисту від впливу шкідливих чинників та скороченню кількості випадків захворювання; медична наука й практика зробили вагомий внесок у боротьбу із впливом шкідливих факторів, застосовуючи, однак, лише обмежено імунізацію й терапію. Теоретична оцінка впливу вирішальних факторів на людське здоров'я показує, що цей вплив зберігатиметься і в майбутньому, з тою тільки різницею, що в розвинених країнах особиста поведінка (тобто харчування, фізичні вправи, зловживання тютюном, алкоголем, наркотиками тощо) навіть тепер має більше значення, ніж забезпечення продуктами й боротьба з впливом

шкідливих чинників [58, с.23]. Це дає змогу дійти висновку, що будь-яка економічна теорія, в основі котрої лежить підвищення добробуту населення, опосередковано спрямована на збільшення кількості як індивідуального, так і суспільного здоров'я.

Особливе місце серед економічних теорій, в яких зв'язок між здоров'ям і можливостями використання трудового потенціалу розглядається опосередковано, займає маржиналізм.

Маржиналізм, маргіналізм (фр. marginal – граничний, від лат. marginalis – знаходиться на краю) економічна течія, теорія, яка пояснює економічні процеси і явища, виходячи з граничних, приростних величин чи станів. Маржиналізм оперує такими величинами як гранична продуктивність, граничні витрати, гранична корисність і базується на законі убуючої граничної корисності, граничної доходності і закону попиту та пропозиції. Маржиналізм широко використовує економіко-математичні методи і опирається на кількісний аналіз. Він виник у другій половині ХІХ ст. Його відносять до суб'єктивістських теорій.

Поняттям “маргіналізм” широко оперують і в соціології. До маргіналів тут зазвичай відносять тих осіб, котрі, в силу тих чи інших причин виявились відірваними від звичного соціально – культурного середовища і не зуміли включитися в нове для них середовище, яке з точки зору їхнього статусу залишається для них важкодоступним. Отже, статус таких осіб носить прикордонний, проміжний характер.

Після здобуття Україною незалежності маргінальність в сучасному українському суспільстві набула величезних масштабів. Фактори інтенсифікації її розвитку різноманітні: втрата роботи в результаті закриття підприємства і неможливість знайти аналогічну роботу в іншому місці, відсутність місць праці, які відповідали б освітнім вимогам випускників вузів тощо. Однак який би з факторів формування і розвитку маргінальності не брати до уваги,

в основі практично кожного з них лежить фінансова забезпеченість. Тобто введення індивідів до маргінальних груп економічна наука пояснює їх прямою залежністю від рівня доходів. Таку маргінальність називають економічною. Отже, економічна маргінальність виражається в бідності.

Бідність – це соціально-економічне явище, що, на думку багатьох сучасних провідних економістів світу, є невід’ємною рисою будь-якого суспільства. Для кожного суспільства характерні власні критерії визначення бідності і масштаби її поширення. І якщо в певному суспільстві (зокрема, в колишньому Радянському Союзі) критерії бідності не визначаються в силу тих чи інших причин (наприклад, через офіційну ідеологію), то це не означає, що бідність, як така, відсутня. Вона існує реально, у якій би мірі це не замовчувалося. Інша справа, яка це бідність. В економічній літературі критерії бідності трактуються неоднозначно. З погляду офіційної статистики, бідним називається населення, рівень доходів якого є нижчим від офіційно прийнятого прожиткового мінімуму. При цьому, під прожитковим мінімумом розуміється мінімальний обсяг життєвих засобів, необхідний для підтримування життєдіяльності працівника і відновлення його працездатності. Цей обсяг, звичайно, повинен бути достатнім для того, щоб забезпечити задоволення суспільно необхідних потреб кваліфікованих працівників і членів їхніх родин. У той же час розмір прожиткового мінімуму, що розраховується в Україні, на думку багатьох дослідників, не відповідає вказаним вимогам, навіть не дотягує до порогу виживання самого працівника. Ось чому в наш час до бідного населення України можна і потрібно відносити ту частину населення, котре має доход, нижчий від подвійної суми офіційно встановленого прожиткового мінімуму. Хоча і така сума не дасть змоги більш-менш гідно існувати працівникові, якщо у нього є два утриманці (наприклад, двоє і більше дітей, або непрацююча дружина і дитина).

Найважливішим критерієм бідності вважається частка витрат на придбання продуктів харчування: якщо населення витрачає на харчування більшу половину доходу, то воно бідне.

Бідність може бути абсолютною і відносною. Абсолютна бідність – це нестача засобів для задоволення елементарних (первинних чи біологічних) потреб. Відносна бідність визначається на основі порівняння рівня життя конкретних осіб з рівнем життя інших людей, а також з певними стандартами (уявними, колишніми, прогнозними, бажаними). Бідність – це завжди зменшення запасів здоров'я.

В межах доктрини маржинальної продуктивності (гіпотеза стверджує: роботодавець, котрий намагається максимізувати свої прибутки, діє згідно з законом спадної маржинальної продуктивності), меркантилізму (економічна філософія торговців і державних діячів XVI–XVII ст., яка передбачала існування сильної держави та широке регулювання економічної діяльності), економічної теорії фізіократів (відповідність законів господарського життя законам природи) відношення до індивідуального та суспільного здоров'я простежується також опосередковано через відношення до збільшення багатства та благополуччя.

На жаль, більшість відомих у науковому світі економічних теорій створені вченими – представниками західної школи. Натомість в Україні, як зазначає С.Злупко у своїй фундаментальній праці “Від археології до економіки, регіоніки, кібернетики і екогенології”, “...кілька десятиліть економічна думка перебувала в полоні ідеологізованих догм, а тому тут гору брали кількісні показники розрахунків населення і трудових ресурсів, які були прирівняні до матеріально-сировинних факторів виробництва”. Вчений наголошує: “під впливом якісних змін в економіці, впровадженнь наукових досягнень у виробництво, подальшого розвитку науково-технічної революції виникла потреба в подоланні суто кількісного (валового) підходу до трудових ресурсів. В

результаті почали з'являтися численні публікації, присвячені людському факторові та трудовому потенціалу. Це було ознакою поступу економічної науки, який, однак, і досі ще обтяжений традиційними стереотипами мислення". З цим не можна не погодитися. До сказаного додамо, що в період "ідеологізованих догм" однією з таких норм було "поліпшення здоров'я трудових ресурсів", але на практиці ця норма практично нічим не підкріплювалася: в умовах функціонування тогочасної безоплатної системи охорони здоров'я можна було врятувати життя людини в критичних ситуаціях, проте справжнє лікування вимагало відповідних коштів і здійснювалося напівофіційно (хворий "віддячував" лікарю за лікування). В цей період людське життя нічого не вартувало і "турбота про здоров'я" в офіційних документах серйозно сприйматися широким загалом просто не могла.

У зв'язку зі сказаним вище, а також і з соціально-економічною ситуацією, що склалася в Україні тепер, особливої ваги набуває, на нашу думку, теорія ефективної заробітної плати. Вона передбачає, що граничний продукт (marginal product) працівників і заробітна плата, яку вони отримують, є взаємозв'язаними. Тому існують фірми, які виплачують заробітну плату, що перевищує ринкову рівнозважувальну. В кінцевому підсумку співіснують високі заробітки і безробіття. Є чотири основні варіанти цієї теорії:

1. Модель "недобросовісної роботи". Відповідно до неї фірми можуть заставити працівників працювати добросовісніше, коли платитимуть заробітну плату вищу від альтернативної. Така заробітна плата гарантує, що будь-яке звільнення за погану роботу буде ефективним покаранням і попереджуватиме недобросовісне виконання завдань.

2. Модель плинності. Передбачається, що фірми виплачують підвищену заробітну плату для того, щоб знизити текучість робочої сили.

3. Модель відбору найкращих претендентів на роботу, котрі після процедури відбору працюють з максимальною

віддачею. Стратегія високої заробітної плати, яка приходить на зміну виявлених претендентів в моделі відбору, сприяє зростанню привабливості робочих місць і більшій віддачі працівників в процесі праці.

4. Модель справедливої заробітної плати. Більша заробітна плата виплачується працівникам, котрі краще працюють. Отже, задовольняючи потребу індивідів в справедливій і чесній оцінці їх праці, фірма заставляє їх краще працювати [213, с.149-150].

Вища заробітна плата – це можливість індивіда витратити належні гроші на продукти харчування, що веде до поліпшення здоров'я. Крім того, це можливість витратити частину заробітної плати на оплату послуг, спрямованих на профілактику захворювань, а саме: на тренажерні зали, плавальні басейни, масаж тощо. В свою чергу зростуть можливості для праці і, безумовно, запасів праці. Врегулювання заробітної плати є однією з найнагальніших проблем у сучасній Україні. Її розв'язання допоможе вирішити низку інших важливих проблем (тимчасової трудової міграції, поліпшення здоров'я, збільшення трудового потенціалу тощо.).

Аналіз економічних теорій з погляду висвітлення в них питань на медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу можна було б продовжити. Але, сказаного практично достатньо, щоб зробити висновок, що в більшості економічних теорій зв'язок між кількістю здоров'я і можливостями використання трудового потенціалу розглядається переважно опосередковано. В наш час необхідне розроблення сучасної економічної теорії, яка б відображала всі нюанси зростаючої цінності індивідуального та суспільного здоров'я в межах нової цивілізаційної парадигми. Лише в такому випадку можливе теоретичне обґрунтування перспективного розвитку українського суспільства, а на його основі розв'язання прикладних проблем збереження і розвитку генофонду нації, розбудови самостійної та незалежної України.